

Översikter och meddelanden

Berör ytterligheterna varandra?

Om renegater/överlöpare från kommunism/socialism till fascism/kollaboration 1920–1945: En jämförande analys

1. Inledning

Ett vanligt förekommande och samtidigt klargörande sätt att skilja mellan olika politiska grupperingar är att utgå från deras inplacering på en höger–vänsterskala. Längst till vänster med värden nära 1 har man brukat placera kommunistpartier och längst till höger inte långt från värdet 10 kan man finna extrema högergrupper av typ nyfascistiska partier. Denna klyvning efter en höger–vänsterdimension har åtminstone i flertalet västeuropeiska politiska system utgjort ett meningsfullt sätt att strukturera partier och politiska konflikter. Accepterar man denna strukturering framstår därvid också den extrema vänstern som den direkta motpolen till den extrema högern.

Denna traditionella syn brukar man dock ibland vända på. I stället för att se politiskt extrema rörelser som ytterligheter som skiljer sig från varandra i de flesta avgörande hänseenden betonar man deras likheter. Det är med andra ord ytterligheterna som berör varandra och de särskiljer sig från de demokratiska partierna. En populär bild som illustrerar detta synsätt är att se de politiska rörelserna/ideologierna inplacerade i en cirkel eller längs en hästsko där avståndet är minst *inom* gruppen extrema partier respektive gruppen demokratiska partier medan avståndet *mellan* dessa två grupper av partier är betydande (jfr analoga resonemang hos Levine 1963:48 f och Laver & Hunter 1992:11–15).

I denna artikel avser jag att närmare belysa hur två politiska ytterligheter i denna mening berör varandra. De två rörelser vars beröringspunkter jag vill studera är kommunism/socialism och fascism. Den övergripande frågan är: Är det så att skillnaderna är större än likheterna dessa rörelser emellan (den traditionella hypotesen)? Eller är det så att likheterna dem emellan överskuggar de skillnader som finns dem emellan (den totalitära hypotesen)? Vilken av dessa hypoteser är mest trovärdig?

Detta problem kan tänkas belysas på en mängd olika sätt. Man kan se på rörelsernas ideologi: har fascismen i en ursprunglig mening sina rötter i socialismen (jfr Hayek 1944 kap. 12; Blot 1985)? Man kan se på rörelsernas sociala bas: tenderar dessa politiska rörelser att rekrytera medlemmar och sympatisörer inom liknande sociala skikt (jfr Lipset 1966 kap 4 och 5)? Man kan se på deras politiska agerande under vissa kritiska skeden: visade kommunisterna sitt rätta ansikte under den skaptperioden genom att samarbeta med nazister (jfr Rossi 1951)? Man kan också se på hur kommunister som politiska aktörer har förhållit sig till fascistiska rörelser: har det varit vanligt förekommande att kommunister lämnat den kommunistiska rörelsen för att till sist hamna i närheten av fascistiska rörelser? Det är denna sista aspekt som jag vill ta upp till behandling i denna artikel för att belysa frågan om ytterligheter som kommunism/socialism och fascism/kollaboration berör varandra.

Vad jag syftar på är i första hand företeelser som uppmärksammade avhopp från ledande positioner inom ett kommunistparti som senare följdes av medverkan eller samarbete med fascistiska rörelser eller regimer; men även andra exempel på övergångar från vänster till höger kommer att beröras. Vanligen utmynnade dessa övergångar under andra världskriget – i tillämpliga fall – i ett samarbete med den tyska ockupationsmakten eller ett ställningsta-

gande för den tyska krigsinsatsen. Den tidsperiod som avses är därför från 1920-talets början och fram till krigsslutet. Bland de personer (och med dem förbundna rörelser) som förknippas med dylika övergångar kan nämnas Nils Flyg (Sverige), Jacques Doriot (Frankrike), Niccola Bombacci (Italien) och Hendrik de Man (Belgien).

Dessa övergångar kan betraktas utifrån såväl ett individuellt perspektiv som något som drabbade politiska partier som kollektiv. Vilka var drivkrafterna som fick människor att göra dylika övergångar? Här kan det möjligen vara relevant att med utgångspunkt från Webers karaktäristik av olika handlingsmotiv skilja mellan värderationellt (ideologi) och målrationellt (strategi) handlande å ena sidan och å andra sidan ett traditionellt handlande som kan ses som grundat i en rad individuella karaktärsdrag som ibland kan föras tillbaka på erfarenheter av en specifik social omgivning (Weber 1978:24–26).

I denna kontext – övergång från vänster till höger – bör ideologiska motiv innebära element av en ideologisk samsyn (socialism, revolutionär syndikalism, antikapitalism); det kan också finnas andra ideologiska motiv som inte innebär en ideologisk samsyn, men som ändå leder till en orientering från vänster till höger (antikommunism, men ibland också pacifism). Det strategiska motivet får reserveras för motiv som innebär att överlöparen för sig själv gjort det troligt att en övergång skulle förbättra den egna ställningen; ofta förknippas det med ett opportunistiskt agerande i form av att "göra det bästa möjliga av situationen" eller – under krigsåren – ett antagande att den tyska sidan sannolikt skulle vinna kriget. Det som här kallas det traditionella handlandet avser motiv som kan förknippas med olika individuella egenskaper som är svåra att placera in i ett sammanhang som kräver överväganden rörande mål och medel. Hit kan också räknas in förhållanden som att vissa individer kan ses som bärare av auktoritära personligheter och därför dras till politiskt auktoritära rörelser. I någon mening är det naturligtvis omöjligt att särskilja dessa motiv, men det bör däremot vara möjligt att på det individuella planet av-

göra vilket av olika motiv som sannolikt dominerade över andra motiv.

Ser man till de politiska partier för vilka dylika övergångar var en realitet är det intressanta i första hand att konstatera vilken omfattning detta fenomen hade. Var övergångar vanligare i vissa partier än i andra? Förelåg därtill skillnader i förekomst av övergångar mellan olika nivåer inom partierna, som mellan ledarskap (elit), medlemmar och väljare (massa)? Vad gjorde det vanliga i vissa partier? Spelade skilda former för ledarskap någon roll? Kan det i stället ha varit uttryck för skilda nationella politiska kulturer eller en konsekvens av varierande samhälleliga skiljelinjer?

Hur skall den följande analysen relateras till en prövning av de ovan relaterade hypoteserna? Vad krävs m.a.o. för att den totalitära hypotesen skall accepteras och inte förkastas? Sett till det individuella planet bör de ideologiska övervägandena dominera över strategiska och andra motiv. Det är bara om man kan påvisa en ideologisk samsyn som det är meningsfullt att se dessa rörelser som ideologiskt varandra närtstående. Dessa övergångar bör även ha varit mer markerade inom partiernas ledarskap än bland medlemmar och väljare. Det är endast på en sådan nivå som man kan förvänta sig att en eventuell medvetenhet om en ideologisk samsyn är mer allmänt utbredd. Skillnaderna mellan partierna bör också ha varit små så att ett generellt mönster kan identifieras. Frånvaron av mellan partier starkt varierande övergångar kan då tolkas som uttryck för att icke länderspecifika faktorer opererar. Kan dylika förhållanden påvisas, då bör hypotesen om att ytterligheterna berör varandra ges ett visst stöd.

2. Renegat/överlöpare som fenomen

Själva uttrycket renegat kan väl närmast betraktas som ett skällsord, som ofta använts i polemiska sammanhang inom den socialistiska och senare den kommunistiska traditionen. Ändå fångar det in ett fenomen som man kan iaktta inom denna rörelse allt från sekelskiftet fram till våra dagar. Vad det handlar om är att

man hoppar av från en rörelse eller överger en viss övertygelse (vänstern) för att i stället närma sig ibland rakt motsatta idéer eller ansluta sig till en tidigare fientlig rörelse (högern). Som ett av de första exemplen på ett övergående av en helig princip inom den socialistiska rörelsen brukar anges Alexandre Millebrands acceptering av en ministerpost i Waldech-Rosseaus republikanska regering sommaren 1899. En vidare spridning gavs begreppet renegat i samband med den polemik som fördes mellan Lenin och Kautsky rörande den ryska oktoberrevolutionen i Lenins skrift *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky* (1918).

Man bör alltså notera att detta fenomen avser övergångar från vänster till höger. (Motsatta vägen som Richard Scheringer från NSDAP till KPD räknas inte som renegat.) För att kvalificeras som överlöpare eller renegat bör man ha varit verksam i den socialistiska rörelsen (socialist eller kommunist) och lämnat den för att i ett senare skede hamna i en ickesocialistisk rörelse som kan karaktäriseras som fascismen eller nazismen närstående. Vidare bör man ha haft en ledande ställning inom vänstern – medlem av partiets högsta organ (typ partistyrrelse) eller medlem av parlamentsgrupp – eller av samtiden mycket tydligt kopplats samman med ett vänsterparti. Som ett typexempel på en renegat i denna mening brukar nämnas Jacques Doriot (Dreyfus 1990:57; jfr Sörensen 1983:11; Brandt 1983:240–44; jfr också Sartre 1977).

Detta var en process som inleddes som en övergång från vänstern. Brytningen med vänstern innebar samtidigt att man sökte sig till rörelser som kan sägas vara fascismen eller nazismen närstående. De länder från vilka exemplen hämtats är följande: Sverige, Danmark, Norge, Tyskland, Belgien, Storbritannien, Österrike samt Italien och Frankrike. Liknande fenomen fanns också i andra länder, men sannolikt i mycket liten omfattning (Nederländerna, Finland, Schweiz, Portugal, Spanien). Det bör också klart framhållas att de exemplifieringar som görs knappast är uttömmande utan snarare får ses som illustrationer

av typer av mycket speciella politiska utvecklingslinjer.

Utgångsläget är att man varit knuten till vänstern, d.v.s att man någon gång varit medlem av eller stått nära ett socialistparti eller kommunistparti. Efter brytningen med vänstern har så en vandring inletts som slutat i vad som nedan kallas "renegatrörelse":

Land	Från Socialistparti	Kommunistparti	Till Renegatrörelse
Sverige	SAP	SKP-SP	SP
Danmark	SD	DKP	DNSAP
Norge	DNA	NKP	NS
Tyskland	SPD	KPD	NSDAP
Belgien	POB	PCB	L'UTMI
Storbritannien	Labour	CPGB	BUF
Österrike	SPÖ	KPÖ	NSDAP
Italien	PSI	PCI	PNF
Frankrike	SFIO	PCF	PPF, RNP, Vichy

Beteckningen renegatrörelse är något oegentlig eftersom den rörelse man söker sig till som slutstation i flertalet fall är en redan existerande fascistisk rörelse. De enda partier som i egentlig mening kan kallas renegatrörelser är de franska partier som grundades av en avhoppad kommunist (PPF: Doriot) eller en avhoppad socialist efter Frankrikes fall (RNP: Déat). Vad som ändå i detta sammanhang motiverar uttrycket renegatrörelse är att det var hit den avhoppade vänstern till sist kom.

3. Renegater/överlöpare: ett antal fall

I detta avsnitt görs ett försök att beskriva en rad individers väg från socialism/kommunism till fascism/kollaboration, d.v.s. de som svarar mot karaktäristiken av att vara renegater eller överlöpare. Vid dessa beskrivningar tas fasta på tidpunkter och omständigheter för deras organisering i den socialistiska rörelsen och i förekommande fall övergång till kommunismen. Brytningen med kommunismen/socialismen och övergången till fascismen/kollaborationen och ställningen i den nya rörelsen beskrivs också. Det förs även en diskussion om

vilka faktorer som i de enskilda fallen kan ha legat bakom övergångarna.

Till grund för dessa vanligen kortfattade beskrivningar ligger en ofta biografiskt orienterad litteratur. För länder som Italien och Frankrike finns omfattande biografiska samlingsverk som tjänar som komplement till den övriga litteraturen på området. För Frankrikes del är det "Maitron", dvs den av Jean Maitron initierade *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*. Det italienska *Il movimento operaio italiano* har redigerats av Franco Anderucci och Tommaso Detti; detta arbete kan också kompletteras med den av Philip Cannistraro utgivna *Historical dictionary of fascist Italy*. En brittisk motsvarighet är den av John Saville initierade *Dictionary of labour biography*. För den tyska kommunismen har Hermann Weber åstadkommit en omfattande biografisk sammanställning. Det förtjänar också ett påpekande att litteraturen på detta område är mycket omfattande och att min kartläggning av litteratur för vissa länder fortfarande är bristfällig.

De individuella fall som kommer att beröras i det följande avser personer på ledande poster inom de rörelser de tillhör. Dispositionen görs ländervis, men den är godtycklig så till vida att framställningen inleds med de svenska erfarenheterna och avslutas med Frankrike, det land där detta fenomen torde ha varit mest utbrett.

Sverige

Om man för svensk del vill personifiera renegatbegreppet är Nils Flyg det självklara valet. Alla andra svenska exempel som man skulle kunna peka på är i hög grad en konsekvens av dessa personers anknytning till och påverkan av Nils Flyg. Utan beroendet av honom skulle många sannolikt aldrig ha fullföljt den väg man en gång slog in på.

Nils Flyg (1891–1943) kom redan i unga år med i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och han hörde till dem som från första stund anslöt sig till Sveriges socialdemokratiska vänsterparti 1917. Han fick tidigt en ledande position i det kommunistiska ungdomsförbundet. I samband med partisplittringen 1924

lämnade Zeth Höglund posten som partiordförande, dvs ordförande i partiets centralkommitté. Som Höglunds efterträdare valdes Nils Flyg. Denna position behöll han fram till nästa partisplittring 1929 när Flyg tillsammans med Karl Kilbom bröt med Komintern. Det icke kominterntroga partiet bytte 1934 namn till Socialistiska partiet (SP). Efter en intern uppgörelse inom partiet 1937 gick flertalet – med Karl Kilbom i spetsen – tillbaka till socialdemokratien. Nils Flyg blev ny partiledare för det snabbt tillbakagående partiet; riksdagsgruppen bestod förutom Flyg endast av Arvid Olsson och Victor Herou (anslöt sig 1940 till Bf) samtidigt som medlemstalet mer än halverades. Förutom att han åter var ordförande i SP:s centralkommitté var han chefredaktör för partiets tidning *Folkets Dagblad* åren 1937–40 och 1942 fram till sin död i januari 1943. Vid tiden för Flygs död förknippades såväl partiet (SP) som tidningen (FD) med en tyskvänlig hållning och en politisk orientering som stod den tyska nationalsocialismen nära (Lundberg 1963; Grimlund 1975; Nilsson 1985; Tännsjö 1988:36–39; Norberg 1990). Trots att tidningen FD finansierades med tyska pengar är det oklart om Flyg själv på det ideologiska planet utvecklats till en nationalsocialist. Det är möjligt att denna utvecklingslinje fullföljdes först efter Flygs död; tydligt är att stödet för den tyska saken var helt förbehållslöst under valrörelsen 1944 (Lund 1982:59; Nilsson 1985:49). Efter kriget dömdes också ledande personer inom SP för olovlig underrättelseverksamhet och tagande av olovligt understöd (Nilsson 1985:46).

Hur var denna utveckling möjlig? Den kanske vanligaste förklaringen brukar vara att peka på personen Nils Flyg och dennes egenskaper. Han hade alltid haft "dåliga affärer" och i och med att han hade sökt ekonomiskt stöd hos tyskvänliga grupper hade han mer eller mindre förvandlats till ett verktyg i deras händer (Kilbom 1955:273). Nära förknippat med detta är uppfattningen att Flygs personlighet genomgick förändringar som gjorde hans politiska agerande allt svårare att förutsäga, och som en konsekvens därav kunde ta den riktning den gjorde (Kilbom 1955:263). En

annan synpunkt som också knyts till personen Flyg är den betydelse som hans internationella kontaktnät hade, varvid hans kontakter med Jacques Doriot framhålls (Kilbom 1955:272; Almén i Hermansson 1977:92–93).

En annan typ av förklaring fokuseras mot de överensstämmelser man menar finns mellan en socialistisk och fascistisk eller nationalsocialistisk ideologi. Med Flygs bakgrund i leninistisk teori var det inte omöjligt att orientera sig mot socialistiska element i den nationalsocialistiska rörelsen: gemensamma drag var kritiken av den brittiska imperialismen och dess bundsförvant Nationernas Förbund; kritiken av stalinismen i Sovjetunionen; kritiken av den inhemska socialdemokratin (Lundberg 1963:302). Om man ser denna utveckling som en sakta men kontinuerlig förändring där vissa parametrar är desamma – mot kommunism, socialdemokrati, storfinans, imperialism – kan den vara lättare att förstå (Nilsson 1985:49). Kombinerar dessa faktorer – en bestämd ideologisk utveckling, speciella personliga egenskaper – framstår inte längre Nils Flygs förvandling som oförklarlig (Grimlund 1975:225; Sörensen 1983:145–49).

Nils Flyg var inte ensam att följa denna utvecklingsväg, men skaran krympte efterhand kraftigt. Vid valet 1944 fick partiet drygt fem tusen röster. Bland de ledande inom partiet i maj 1945 fanns personer som medverkat i den socialistiska rörelsen allt från dess början 1917. I de allra flesta fall torde beroendet av Nils Flyg ha varit förklaringen till att sådana som Agaton Blom, Arvid Olsson, Herman Johansson, Uno Modin och Paul Almén valt denna väg. Personlighetens roll måste här ha spelat den avgörande rollen för en rad individers val av politisk väg.

Danmark

Situationen i Danmark under kriget var speciell. Den av Thorvald Stauning ledda koalitionen mellan socialdemokrater och radikaler ombildades den 10 april 1940 men satt sedan kvar till Staunings död den 4 maj 1942. Wilhelm Buhl tog över posten som statsminister och ledde en bredare koalitionsregering fram till november samma år då han ersattes av en

fackmannaregering under ledning av Erik Scavenius. Scavenius regering lämnade reellt regeringsmakten den 29 augusti 1943 även om denna avgång aldrig accepterades formellt av den danske monarken. Detta gör att man i Danmark inte kan beteckna socialister som satt i regeringsställning under denna period som hårdföra samarbetsmän eller renegater. Denna beteckning måste i stället reserveras sådana som valde att närma sig det danska nazistpartiet (DNSAP) som klart och entydigt tog ställning för den tyska ockupationsmaktens politik.

Med denna avgränsning är det bara ett fåtal exempel på en utveckling från socialism till fascism som kan påvisas (jfr Bertholt et al. 1955:182). Jag har egentligen bara hittat två klara exempel på en dylik utvecklingsgång: Aage Jørgensen (från kommunist till nationalsocialist) och Harald Bergstedt (från socialdemokrat till nationalsocialist). Ingen av dessa två hade haft någon ledande ställning inom respektive parti även om de var kända som kommunist respektive socialdemokrat; inte heller kom de att spela någon viktig roll inom DNSAP eller dansk nationalsocialism.

Aage Jørgensen som föddes 1890 anslöt sig 1910 eller 1911 till Socialdemokratisk ungdomsforbund vars vänsterflygel han kom att tillhöra (Pedersen 1990:43). Under första världskriget var han aktiv inom den socialistiska vänstern samtidigt som han knöt kontakter med den nya regimen i Ryssland genom att få en anställning på dess telegrambyrå (ROSTA). Han var medlem i Socialistisk Arbejderparti och redaktör vid dess tidning *Klassekampen*. Han var en av dem som ledde försöken att ena den socialistiska vänstern i Danmark i ett kommunistparti. Han följde med in i det Vänstersocialistiska partiet 1919 och anslöt sig tillsammans med bl a Aksel Larsen till den fraktion som gick under benämningen Enhetspartiet. Genom sina kontakter med Sovjetstaten gjorde han ett flertal resor till Moskva och fungerade därvid som representant för de danska kommunisterna vid Kominterns 2:a kongress och deltog även vid några av EKKI:s plenum därstädes (Jakobsen 1989:64). Betecknande nog kallades han av en av sina meningsmot-

ståndare (Marie Nielsen) för en resande i kommunism (Pedersen 1990:46). Utan att inta någon formellt ledande position inom den kommunistiska rörelsen i Danmark var han ändå vid denna tidpunkt ett av dess mer kända ansikten.

Aage Jørgensen drog sig tillbaka från den aktiva partipolitiken 1923 i och med att han fick anställning som legationssekreterare vid den sovjetiska ambassaden. Denna post innehade han fram till 1935. Strax efter att han slutat sin anställning vid ambassaden bröt han upp från det kommunistiska partiet. Han sökte sig i stället till socialdemokratien och blev med hjälp av Hartvig Frisch medlem av partiet. Därvid medverkade han som skriftställare i partiets huvudorgan *Social Demokraten*. Efter ockupationen knöts han till en tidskrift *Globus* – han var redaktör för denna från maj 1941 till januari 1944 – som delvis hade socialdemokratiska utgångspunkter men efterhand allt klarare tog ställning för Hitlers Tyskland. Någon gång i början av 1943 lämnade han socialdemokratien utan att formellt gå in i DNSAP. Aage Jørgensen kom dock efter kriget att jämföras med de samarbetsmän som funnits inom DNSAP och blev av denna anledning utesluten ur Danmarks Forfatterforening (Pedersen 1990:52).

Det andra exemplet på en överlöpare är Harald Bergstedt (1877–1965). Han var i första hand författare och det var som sådan han spelade en viss politisk roll. Han räknades som en av Danmarks främsta författare med en social orientering. Från slutet av 1920-talet medverkade han regelbundet i socialdemokratiens huvudorgan *Social Demokraten*. Ett uttryck för hans starka ställning inom rörelsen var att han i anslutning till sin 60-årsdag 1937 betecknades som socialdemokratiens mest framträdande diktare (Ravn 1979:206). Det väckte därför stor uppmärksamhet när Bergstedt i december 1942 lämnade *Social Demokraten* för att medarbeta i det nationalsocialistiska *Faedrelandet* och samtidigt begärde inträde i DNSAP. Bakgrunden till hans agerande var delvis en följd av motsättningar mellan Bergstedt och Social Demokratens redaktionsledning, men berodde sannolikt också på skilda uppfattningar om

hur man skulle förhålla sig till ett samarbete med ockupationsmakten. I och med denna övergång framstod Bergstedt som en klar nationalsocialist och han dömdes därför 1947 till två års fängelse för sitt agerande under ockupationsåren.

Gemensamt för dessa överlöpare är att ingen av dem hade någon ledande position inom respektive DKP eller SD. Den övergång till nationalsocialismen som de gjorde skedde under ockupationsåren och var delvis konsekvensen av personliga motgångar, men kan också ses som ett utslag av opportunism: genom att ta ställning för den tyska saken hoppades man vinna fördelar och revanschera sig för personliga misslyckanden man upplevt.

Norge

Vad som främst skiljer den norska erfarenheten under ockupationsåren från den danska erfarenheten är att såväl den lagliga regeringen (Nygaardsvold) som monarken (Haakon V) lämnade landet (den 7 juni 1940) för att under resten av kriget befinna sig i London. Detta innebär att alla former av medverkan i styrelsen av norska institutioner – Administrationsråd såväl som Kommissarisk ledning av LO – kunde betraktas som mer eller mindre långt gående samarbete med den tyska ockupationsmakten eller med dess norska stödtrupp Nasjonal Samling (NS). De som gick längst i sitt samarbete med tyskarna valde vanligen att manifestera detta genom att bli medlem i NS. I och med detta finns en klar avgränsning om man vill identifiera renegater i den norska kontexten.

I sin bok *Fra Marx til Quisling* har Øysten Sørensen (1983) redogjort för fem fall av övergångar från socialism till mer eller mindre aktivt stöd för NS under ockupationsåren. Därtill ägnar Tore Pryser (1988) ett kapitel åt nazifieringen av arbetarrörelsen i sin studie av arbetarrörelsen under krigsåren; detta kapitel utvidgade han senare till en bok *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal samling* (1991). Därför finns en bredare överblick av renegatfenomenet i Norge än i många andra länder.

Det gemensamma för de fem renegater – Sverre Krogh, Albin Eines, Halvard Olsen,

Eugène Olaussen, Håkon Meyer – Sörensen behandlar är att de i sin ungdom alla var aktiva i den socialistiska ungdomsrörelsen eller "fagopposisjonen". Fyra av de fem valde att för en kort period stanna kvar inom NKP efter partisplittningen 1923. Innan 1920-talets utgång hade man lämnat NKP för DNA eller någon borgerlig gruppering och hade delvis passiviserats under senare delen av 1930-talet. Ockupationen innebar att de åter aktiverades och att de i några fall gick in som medlemmar i NS.

Sverre Krogh (1883–1957) var den äldste i kretsen och kom efter studier i Tyskland att räknas som en av introduktörerna av marxismen i Norge. 1907 kom han med i Norges Socialdemokratiske Ungdomslag (NSU) och spelade där en central roll i den debatt som fördes om socialismens teori och praktik. Politiskt hörde han till vänsterflygeln och från 1918 kom Bergen att utgöra hans hemmabas. Detta år blev han redaktör för DNA:s tidning i Bergen *Arbeidet*. Han blev några år senare 1921 invald i Stortinget. Vid partisplittningen valde han NKP och lyckades bli återvald 1924 och han var under en kortare period ledamot av NKP:s sentralstyrelse (1925) och dess politbyrå (1926). Krogh misslyckades med att bli återvald 1927. Hans ställning inom NKP försvagades därmed varför han 1928 valde att gå tillbaka till det åter förenade DNA utan att spela någon ledande roll där. Kroghs återkomst på den politiska scenen daterar sig till tiden för ockupationen då Krogh användes som kontaktman mellan NS och företrädare för arbetarrörelsen (Fagopposisjonen 1940); skälet till detta var antagligen att Krogh var studiekamrat med en av de ledande inom NS Björn Meidell. Krogh knöts på detta sätt allt närmare till NS och ett samarbete med ockupationsmakten vilket fick som konsekvens att han i oktober 1940 gick in som medlem av NS.

Albin Eines (1886–1947) var i första hand en tidningsman och knöts tidigt till den socialistiska pressen i Norge. I början av 1910-talet blev han redaktör för den dåvarande Fagopposisjonens tidskrift *Direkte Aktion*. Några år senare knöts han till NSU:s organ *Klassekampen* och 1923 blev han redaktör för DNA:s tidning i Trondheim *Ny Tid*. Vid partisplittningen

1923 tog Eines och *Ny Tid* ställning för NKP. År 1927 avancerade han till att bli redaktör för NKP:s huvudorgan *Norges Kommunistblad*, en post som samtidigt gjorde honom till medlem av NKP:s sentralstyrelse. Det väckte därför stor förvåning när han vid nyåret 1927 begärde utträde ur NKP för att bara några dagar senare inleda ett längre medarbetarskap i den högerinriktade tidningen *Tidens Tegn* som stod Frisinnade Venstre nära. Under hela 1930-talet fortsattes detta medarbetarskap och efter ockupationen knöts han till *Fritt Folk* som var NS huvudorgan. I början av 1942 blev han redaktör för *Norsk Arbeidsliv* som var den tidskrift som tydligast profilerade NS sociala orientering. Eines gick aldrig in i NS som medlem.

En tredje överlöpare som Sörensen tar upp är Halvard Olsen (1886–1966). Han var i första hand en facklig ledare som tidigt kom med i Fagopposisjonen av 1911 (ordförande 1914–1916) trots att han i olika sammanhang kom i motsatsställning till Martin Tranmael. 1919 valdes han till ordförande i norska Jern og Metall. Politiskt valde han sida för NKP och blev vald till partiets förste vice ordförande. Han stannade dock inte länge i partiet utan blev redan i maj 1924 utesluten ur partiet. Året därpå efter valdes han till ordförande för LO och kunde behålla den posten fram till 1934 trots motstånd från kretsen kring Tranmael. Under sin period som LO-ordförande spelade han en betydelsefull roll i samband med återföreandet av DNA 1927. Efter att ha suttit som LO-ordförande i nio år upplevdes det som kränkande att som reträttpost bli ordförande för Oslo Arbeidsnemnd. Olsens besvikelse över LO-ledningen gjorde honom till ett lättfångat byte när NS sökte knyta kontakter med ledare inom arbetarrörelsen. Från och med december 1940 var Halvard Olsen medlem av NS. Förslag om att åter välja Olsen till LO-ordförande lades fram, men accepterades ej av tyskarna. Han kom i stället att verka som sakkunnig i socialdepartementet.

Eugène Olaussen (1887–1962) var också han i första hand tidningsman. I sin ungdom hade han brottats med religiösa problem men blev starkt engagerad i socialismen och gick

1906 med i NSU. Han blev en av redaktörerna för *Ungsocialisten* och mellan 1911 och 1921 var han redaktör för organisationens tidskrift *Klassekampen*. Hans engagemang inom den socialistiska vänstern förde honom 1916 till Zimmerwald och 1921 var han en av DNA:s representanter vid Kominterns 3:e kongress. Vid partisplittringen valde han att ansluta sig till NKP och representerade åren 1923–1924 ungdomsförbundet i NKP:s centralstyrelse. Efter hand gled han allt mer från NKP och under år 1927 kan man säga att han ställde sig utanför partiet. Han publicerade sig i *Arbejderbladet* men kom 1928 i kontakt med Fedrelandslaget och dess nationellt orienterade program som han snart gjorde till sitt eget. Under 1930-talet levde han framför allt på översättningar och journalistisk verksamhet i tidningen *VestOppland*. Han var inte längre politiskt aktiv och det dröjde till slutet av år 1940 innan han blev väckt för Quisling och NS. Trots att han utvecklades till en glödande nationalsocialist blev han aldrig accepterad som medlem och fick nöja sig med ett jobb som tidningsbud och tidningsvärvare på *Fritt Folk*. Skälet till detta var de uppenbara problem han hade med alkoholen; detta delade han med andra överlöpare som Sverre Krogh och Halvard Olsen.

Den femte och siste överlöparen – Håkon Meyer (1896–1989) – var såväl teoretiker, tidningsman som kontaktman med fackföreningsfolk. Han gick med i DNA 1915 och följde majoriteten som stannade kvar vid partisprängningen. Efter sprängningen utsågs Meyer till ordförande för partiets ungdomsförbund (Venstre kommunistisk Ungdomsfylking). Håkon Meyer var även aktiv inom Mot Dagrörelsen och åren 1929 till 1934 var han redaktör för DNA:s teoretiska tidskrift *Det 20. Aarhundrade*. Han betraktades som en ledande vänsterman inom DNA och hade olika organisatoriska uppdrag inom partiets centrala apparat. Håkon Meyer kom också att spela den ledande rollen när "Fagopposisjonen av 1940" bildades efter ockupationen. Ett av syftena med Fagopposisjonen var att skapa en organisation som kunde ta till vara fackföreningsrörelsens intressen gentemot såväl den tyska ockupationsmakten som NS. Denna visavi

LO-ledningen kritiska roll gjorde att han sågs som en förhandlingspart av ockupationsmakten. Detta fick till följd att många som var aktiva inom Fagopposisjonen rekryterades som ledare till LO av tyskarna när den gamla LO-ledningen avsattes. Ledande ideolog inom Fagopposisjonen var Håkon Meyer även om han inte fick någon ledande ställning inom det centrala LO; däremot utsågs han 1941 till kommissarisk ledare för Kommuneforbundet, en post som han fick lämna i slutet av 1942. Han hade varit medlem av NS sedan december 1940 men aldrig varit aktiv inom partiet. Resten av kriget innehade han en tjänst som sekreterare i Folkteaterföreningen, en post han hade innehaft före kriget.

Alla dessa fem dömdes efter kriget för landssvik. Det längsta straffet fick Håkon Meyer (10 år) och Halvard Olsen (7 år) som dömdes redan 1946 medan de som fick sina domar senare fick kortare straff: Albin Eines (4 år), Eugène Olaussen (2 år) och Sverre Krogh (2 år). Vid sidan av dem fanns andra som följt en liknande utveckling. Där fanns de som hört hemma på vänsterflygeln under 1930-talet – medlemmar av Mot Dag, NKP närstående – och som efter ockupationen slöt sig till Fagopposisjonen och därefter knöts till ockupationsmakten (Kåre Rein, Erling Olsen, Birger Aamodt). Där fanns också DNA-politiker som av övertygelse eller upplevt tvång slöt sig till NS som Olav Steinnes (minister i Hornsrudregeringen) och Peter Vorum (stortingsman för DNA 1936) (Pryser 1988:425–54; Pryser:1991).

De förklaringar som anges till dessa övergångar betonar olika faktorer. En sådan är att många såg sig som revolutionärer och socialister såväl före som efter övergången (Sörensen 1983:155). Det fanns alltså en ideologisk dimension som betonade kontinuitet och bland de norska överlöparna var detta kanske tydligast hos Eugène Olaussen. För andra handlade det om överväganden att göra det bästa möjliga i en situation där man förutsätter att Tyskland redan 1940 vunnit kriget (Håkon Meyer, Kåre Rein). Men det fanns också mycket individuella betingelser som underlättat övergången: en religiös fanatism (Olaus-

sen), personliga besvikelser visavi arbetarrörelsen (Olsen, Krogh), psykiska problem (Steinnes) eller alkoholproblem (Krogh, Olsen, Olaussen). För åter andra kan det ha varit en fråga om opportunism (Vorum, Eines).

Belgien

Belgiens situation under kriget var mycket speciell. I likhet med Norge lämnade den lagliga regeringen landet, medan däremot monarken Leopold III valde att stanna kvar och verka under ockupationsmakten. Denna kluvenhet måste ha medfört problem för medborgare i Belgien när det gällde deras agerande i förhållande till den tyska ockupationsmakten: ett begränsat samarbete i likhet med monarken eller ett begränsat motstånd om man skulle försöka följa den lagliga regeringens intentioner? Flerparten ledande politiker valde ändå att följa regeringens linje varför man efter kriget kunde se varje försök till samarbete med den tyska ockupationsmakten som landsförräderi.

Den som i ett belgiskt sammanhang bäst skulle svara mot en karaktäristik av överlöpare är Hendrik de Man (1885–1953). Redan tidigt gick han med i den socialistiska ungdomsrörelsen (1902) och blev snart redaktör för deras tidskrift *De Vrijheid*. Han fanns också representerad i de belgiska delegationer som deltog vid Andra Internationals kongresser i Stuttgart (1907) och Köpenhamn (1910). Samma år utsågs han att leda den bildningsverksamhet bland arbetare som socialistpartiet (POB) organiserade i form av Centrale d'Education Ouvrière (Dodge 1966).

Efter första världskriget framstod de Man som en av de ledande teoretikerna inom belgisk socialism. Under 1920-talet var han huvudsakligen verksam i Tyskland – han fick en professur i socialpsykologi 1929 – och han publicerade sina stora arbeten på tyska: *Zur Psychologie des Sozialismus* (1926) och *Die Sozialistische Idée* (1933). I dessa skrifter träder han fram som en kritiker av ortodoxa uttorkningar av marxism och socialism. En av hans grundidéer var att socialismens idéer måste anpassas till de förändrade villkor som det moderna samhället uppvisar. För att socialismen skall kunna vinna anhängare måste

man betona socialismens idéer om ett mänskligt samhälle och inte förlita sig på att arbetarklassen kan vinnas för socialismen genom att den blir medveten om sin historiska roll som man föreställt sig i den klassiska marxismen. De Man kom därmed att framträda som en av de ledande socialdemokratiska revisionisterna av marxismen under mellankrigstiden.

Socialdemokratins fall i Tyskland tvingade de Man att återvända till Belgien. Där fick han i uppdrag av partiet att utarbeta ett program för att bekämpa den ekonomiska krisen. Programmet som gick under namnet "Plan du travail" fick starkt stöd inom partiet och hans idéer fick stor genomslagskraft även utanför Belgien, inte minst i Frankrike. De idéer som förknippades med "planisme" gick ut på att satsa offentliga medel för att skapa nya arbeten samt att det offentliga skulle ges kontroll över de dominerande kreditinstitutionerna inom landet; en viktig förutsättning för att genomföra dessa program var att vinna stöd från alla viktiga samhällsgrupper. Dessa planer kunde aldrig realiseras, men i och med att de Man från och med våren 1935 kom i regeringsställning – som arbetsminister, finansminister – gavs möjligheter att i praktiken pröva vissa av idéerna i planen. De Mans starka ställning i det belgiska partiet och samhället illustrerades ytterligare av att han vid Vanderveldes död 1938 valdes till partiets ordförande.

Belgiens nederlag och den tyska segern våren 1940 tolkades av de Man som ett tecken på att det etablerade systemet spelat ut sin roll. Den tyska segern ansågs också som säker varför han som ansvarig belgisk medborgare måste försöka finna en lämplig form av samverkan med den tyska ockupationsmakten. Detta synsätt var de Man tämligen ensam om bland ledande politiker, men det sammanföll rätt väl med vad monarken Leopold III stod för. Det var i denna anda av samverkan med tyskarna som de Man i juli 1940 författade ett manifest till medlemmarna i POB där han uppmanade till samarbete med tyskarna och skapandet av en ny organisation där alla belgier skulle vara medlemmar (Dodge 1966:196–98). Han medverkade aktivt vid skapandet av en sådan organisation i form av U.T.M.I. – Union des Tra-

vailleurs Manuels et Intellectuels – i november 1940 (Gerard-Libois & Gotovitch 1971:277). Under denna period såg han också den tyska nationalsocialismen som en form av socialism som han – en flamländare – inte gjorde till sin, men ändå kunde samarbeta med (Dodge 1966:202). Denna positiva hållning till den tyska ockupationsmakten ersattes emellertid av en alltmer kritisk hållning som fick till följd att han i juli 1941 förbjöds att uppträda offentligt. Inför hot om arrestering valde han i november 1941 att lämna Belgien för att ta sin tillflykt till Frankrike (Haute-Savoie) där han med korta undantag levde fram till krigsslutet. För att undkomma att utlämnas till Belgien efter kriget sökte han sig till Schweiz där han kvarstannade till sin död. I sin frånvaro dömdes de Man 1946 för landsförräderi på grund av sitt handlande åren 1940 och 1941.

Vid sidan av de Man är det inte många exempel på överlöpare som man finner i litteraturen (jfr Gotovitch 1992; Willequet 1986). Det finns några som följde de Man i spåren. En sådan är Edgar Delvo som före kriget stod i ledningen för den socialistiska *École ouvrière supérieure* men efter den 10 maj 1940 gick in i det flamländska nationalistpartiet VNV för att senare i april 1942 utses till ledare för l'U.T.M.I. Det finns också enstaka exempel på kommunister som efter sammanbrottet gick över till de med tyskarna samarbetande rexisterna som en John Hagemans (GerardLibois & Gotovich 1971: 275, 297).

Varför tog de Man den ställning han gjorde 1940? En förklaring som ligger nära till hands är den tilltro han trots allt hade under en period för nationalsocialismen som grunden för en ny samhällsordning. Denna tilltro kan ha underlättats av hans egen syn på utvecklingen av den socialistiska idéen. Avgörande torde ändå ha varit hans djupt rotade pacifism och den bedömning han gjorde att den tyska krigsmakten var oöverbinnerlig. Därför var det nödvändigt att göra det bästa möjliga i en svår situation och denna bedömning förde honom för en tid in i ett långt gående samarbete med den tyska ockupationsmakten.

Storbritannien

I och med att Storbritannien stod på den allierade sidan gentemot Tyskland och deras förbundna axelmakter rådde det inga oklarheter om vad som skulle karaktäriseras som ett landsförrådiskt handlande under kriget. De grupper för vilka det fanns en förståelse för den tyska krigsinsatsen var få och utgjordes av små fascistiska grupper där British Union of Fascists (BUF) var den största. För att i en brittisk kontext identifiera renegater eller överlöpare bör man ha vandrat från vänster till i första hand BUF. Det visar sig att man kan hitta ett antal övergångar av detta slag varav den mest omtalade är förknippad med grundaren av BUF Sir Oswald Mosley (1896–1980).

Mosley hade sitt ursprung i den brittiska aristokratin (Skidelsky 1975, 1981; Cross 1961; Benewick 1972). Ett uttryck för detta var att kungaparet medverkade vid hans bröllop när han gifte sig med Cynthia Curzon, dotter till dåvarande utrikesministern. Hans politiska kariär inleddes följdriktigt genom att han 1918 blev invald för de konservativa från valkretsen Harrow. Fyra år senare bröt han med de konservativa för att vid valet 1922 bli återvald som oberoende konservativ, och året efter som enbart oberoende kandidat. Han fortsatte sin väg mot vänster och i april 1924 blev han medlem av Labour Party. Vid valet samma år ställde han upp mot Neville Chamberlain men förlorade med ett fåtal röster; han återkom dock till Parlamentet via ett fyllnadsval 1926. Mosley hörde hemma på Labours vänsterflygel och var medlem av den kommitté som formulerade partiets valmanifest 1929. Efter att ha blivit återvald utsågs han av MacDonald till "Chancellor of the Duchy of Lancaster", en regeringspost som inte innebar medlemskap av kabinettet. Inom regeringen profilerade sig Mosley som en kritiker av den försiktiga ekonomiska politik som framför allt finansminister Snowden representerade. För att få bukt med den ökande arbetslösheten krävde Mosley i en serie förslag framlagda i början av 1930 – Mosleys memorandum – ökade offentliga utgifter. När regeringen efter överväganden avslög Mosleys förslag avgick han i maj 1930. Mosley försökte i stäl-

let vinna stöd för sina förslag i partiet men lyckades inte få majoritet vid partiets årskonferens. Mosleys förslag formulerades på nytt – The Mosley Manifesto, A national policy – kring årsskiftet 1930–31 och det kom att utgöra den programmatiska grunden för en ny partibildning, The New Party (NP), i mars 1931.

Mosley åtföljdes till det nya partiet av en rad meningsfränder från Labour av vilka John Strachey var den namnkunnigaste. Partiet misslyckades i april 1931 med att vinna ett fyllnadsval i Ashton-under-Lyne och den enda konsekvensen av deras deltagande var att ett tidigare labourmandat tillföll de konservativa. Oenighet om partiets agerande och program – synen på fascismen – gjorde att Strachey drog sig tillbaka från partiet sommaren 1931. Partiet misslyckades också vid valet i oktober samma år i och med att ingen av partiets kandidater valdes in i parlamentet. Partiet stod inför ett sammanbrott och i syfte att vinna nya impulser gjorde Mosley under slutet av 1931 en resa till såväl Tyskland och Italien där han bland annat mötte Mussolini. Framför allt intrycken från Italien gjorde att Mosley allt mer orienterade sig i en fascistisk riktning. Hösten 1932 tog han därför initiativ till att grunda vad som skulle bli den brittiska fascismens förgrunds rörelse, The British Union of Fascists (BUF). Därmed hade Sir Oswald Mosley på ett tidigt stadium tagit steget från socialism till fascism. Han var framgent den obestridda ledaren för brittisk fascism vilket fick till följd att han internerades av regeringen åren 1940–1943. Efter kriget höll han fast vid sin orientering och framstod som en av den europeiska nyfascismens ledande gestalter.

Vid sidan av Mosley finns andra vänstermän som under kortare eller längre tid knöts till BUF. I flertalet fall är det troligt att bindningar till Mosley gjorde att man följde denna övergång från socialism till fascism. Robert Forgan – född 1891 – och verksam som läkare i Glasgow invaldes som MP för Labour 1929. Han kom därvid under Mosleys inflytande och följde honom först till New Party och därefter till BUF där han utsågs till partiets Deputy Leader. Den alltmer framträdande antisemitis-

men inom partiet gjorde att han bröt med det hösten 1934.

En annan före detta MP för Labour som anslöt sig till BUF är John Beckett (1894–1965). Beckett anslöt sig till ILP 1917 och han fungerade under några år i början av 1920-talet som Clement Atlees privatsekreterare. Han valdes in i parlamentet första gången 1924 och lyckades 1929 bli omvald. Beckett visade tidigt tecken på en misstro gentemot det parlamentariska arbetet. Ett uttryck för detta var hans agerande under en debatt i parlamentet 1930 om politiska fångar i Indien när han som protest förde ut talmannens spira (The Mace) ur huset. Efter att ha förlorat sin plats vid valet 1931 reste han till Italien och kom där i kontakt med fascismen. Dessa erfarenheter var en orsak till att han 1934 gick in som medlem i BUF och där fick ansvar för partiets propaganda. Beckett utvecklades efterhand – vid sidan av William Joyce eller Lord HawHaw – till en av den brittiska fascismens ledande antisemiter (Holmes 1982).

Det fanns också andra ledande medlemmar inom BUF som varit aktiva inom Labour eller ILP. Wilfred Risdon och W.J. Leaper hade båda under 1920-talet ställt upp som parlamentskandidater utan att bli invalda. En av BUF:s ledande ideologer Alexander Raven Thomsen skall också under en kortare tid ha varit medlem av det brittiska kommunistpartiet (Benewick 1972:112–18; Cross 1961:104–05; Lewis 1987:75; Thurlow 1987:27, 98, 143; Griffiths 1983:55).

Tydligt tycks i det brittiska fallet vara att Mosley politiska utvecklingsbana varit avgörande för andra vänstermän. Ser man då till förklaringar av Mosleys utveckling tycks två typer av förklaringar vara vanligare än andra. Den ena hänger samman med att steget från att förespråka satsningar på ökade offentliga utgifter till att pläderna för korporatistiska lösningar i en fascistisk anda inledningsvis inte var så stort. Det andra är förknippat med Mosleys levnadsbana som kantats av misslyckanden parat med bitterhet. Det råder knappast någon tvekan om att Mosley var en av sin samtids stora politiska begåvningar med betydande oratoriska talanger. När Mosley miss-

lyckades i sina föresatser att Labour i regeringsställning skulle föra en annan ekonomisk politik och hans idéer ej vann tillräckligt gensvar inom partiet valde han att gå sin egen väg. Hans förhoppningar att The New Party skulle betyda ett politiskt genombrott uppfylldes ej och den väg han sedan valde visade sig vara början på en ökenvandring.

Österrike

När Österrike i mars 1938 anslöts till det Tyska riket var den Första republikens saga all. Österrike existerade ej längre utan utgjorde som Ostmark en del av det nya Tyskland. Ett mer eller mindre uttalat stöd för den nya ordningen kan därför tas som ett kriterium för en acceptans av den tyska nationalsocialismen. Österrikiska socialister eller kommunister som valde att ställa upp för den nya regimen skulle därför kunna räknas in som renegater eller överlöpare. Denna skiljelinje mellan socialism och fascism måste ha varit mycket tydlig i Österrike varför en övergång av en sådan art rimligtvis kan karaktäriseras i termer av renegater eller överlöpare.

Såvitt jag kunnat utröna finns bara ett fåtal sådana fall dokumenterade i litteraturen. En del av dem är sådana, som efter att ha gripits av Gestapo, under tortyr tvingats till samarbete (Meisel 1986:12-3). Som jag ser det kan de inte räknas till gruppen renegater med den bestämning som gjorts i detta sammanhang. För att räknas in hit bör övergången i någon mening ha varit ett fritt och medvetet val. Med den kvalificeringen är det egentligen bara en f.d. kommunist som skulle kunna betecknas som renegat, nämligen Karl Toman. Karl Toman hörde till den grupp av kommunister (Johann Kopenig var en annan) som vid krigsslutet återvände från rysk fångenskap. Under en kort period kring 1920 fungerade han som partiets generalsekreterare och tillhörde partiledningen fram till 1924. På grund av interna motsättningar inom KPÖ uteslöts han en kort period för att återigen komma in i partiet som ansvarig för det fackliga arbetet (Haupt 1971:308-9). Under resten av 1920-talet tycks han ha kvarstått i partiet för att 1931 gå över till socialdemokratien och efter februari 1934

mer eller mindre lämna politiken (Laurat 1965:94). Vad som gjort att han räknats som en renegat är att han efter Anschluss accepterade en utnämning som borgmästare i staden Eichgraben och det förhållandet att han avgav en lojalitetsförklaring för den nya regimen (Meisel 1986:14). Hans öde efter krigsslutet är okänt, men antagligen tillfångatogs han av sovjetiska trupper som gjorde processen kort.

Det finns inte mycket skrivet om Karl Toman och det är svårt att avgöra grunderna för hans stöd till den tyska regimen. Tydligt är i alla fall att detta handlande var mycket ovanligt, samtidigt som en post som borgmästare i en liten stad knappast kan ha inneburit någon speciellt aktiv form av samarbete med regimen. När Josef Meisel berör fallet Toman antyder han att personlig maktlystnad var en drivkraft för hans handlande, men i så fall var en borgmästarpost i Eichgraben knappast ett uttryck för framgång i det avseendet. Lika troligt är att opportunism eller en strävan att göra det bästa möjliga av situationen dikterat hans handlande.

Övergångar från KPÖ till nationalsocialismen var ovanliga och i litteraturen finner man bara enstaka exempel därpå. En av NSDAP:s "rikstalare" hade tidigare varit funktionär hos kommunistpartiet (McLoughlin 1990:50) och Theo Habicht som fungerade som NSDAP:s "Landsinspektör" i Österrike hade tidigare varit medlem av det tyska kommunistpartiet (Schafranek 1990:97).

Det finns skäl anta att detta också gällde ledarskapet inom den österrikiska socialdemokratien. I litteraturen har jag bara hittat enstaka fall där en ledande socialdemokrat för en kortare tid visat intresse för nationalsocialismen. Ledaren för Schutzbund i Oberösterreich (Innsbruck) Richard Bernascheck sökte under några månader skydd i Tyskland efter februarihändelserna 1934 men anslöt sig aldrig till NSDAP. Två av hans närmaste medarbetare Franz Schlagin och Otto Huschka gick dock senare över till NSDAP (Konrad 1989; jfr Fleck 1988).

Tyskland

Även om man kan peka på enskilda undantag (Fischer 1991) så är det genomgående mönstret i Tyskland att nationalsocialister och kommunister på det politiska planet såg varandra som huvudmotståndare. Därför var det också som den nya nazistregimen under våren 1933 riktade sina första slag mot KPD. Tiden efter Hitlers makttillträde var den politiska skiljelinjen mellan NSDAP och KPD mycket tydlig. Därför möttes också varje form av försök till övergång från vänster (SPD, KPD) till nationalsocialism med stort förakt. Även i Tyskland kan man hitta exempel på dylika övergångar, men de tycks i likhet med vad som var fallet i Österrike vara få till antalet.

Ett av de första fallen är en Georg Schwarz (eller Max Schierling) som utifrån sitt tidigare medlemskap och därigenom vunna kunskap om KPD i boken *Völker höret die Zentrale* (Berlin 1933) avslöjade obehagliga sanningar om partiet. Denna bok använde NSDAP i sitt propagandakrig mot KPD. Såvitt man kan bedöma var det här fråga om en frivillig övergång. Det finns andra exempel på övergångar bland personer högre upp i partihierarkin, men här är det många gånger osäkert om det handlar om spontana övergångar eller av polisen/nazisterna i KPD placerade agenter (jfr Wachtler 1983:185). Uppgifterna varierar i några fall, men klart är att övergången från KPD till NSDAP tycks ha varit okomplicerad i följande två fall: Werner Kraus (1898–1964) och Wilhelm Hein (1889–1958). Kraus hade varit verksam på olika nivåer inom KPD:s apparat och varit Polleiter i Ostpreussen, ledamot av den preussiska Lantdagen samt 1933 valts in i riksdagen för KPD; redan samma år hade han dock anslutit sig till SA och utnämnts till SA-Sturmführer (Weber 1969:194; jfr Wachtler 1983:210). Hein hade valts in i KPD:s ZK 1927 och året efter kommit in i riksdagen; 1929 avancerade han till kandidat till Politbyrå. Efter riksdagsbranden släpptes han oväntat tidigt och misstänktes medarbeta med Gestapo varför han utslöts ur partiet (Weber 1969:157–158; Bahne 1979:693). Graden av frivillighet är däremot osäker i två andra fall av övergång från KPD till NSDAP.

Det rör sig om Ernst Torgler (1893–1963) och hans privatsekreterare Maria Reese. Torgler gick med i SPD 1911 och hörde till dem som anslöt sig till USPD 1919 och dess vänsterflygel som 1920 förenade sig med KPD. Inom KPD verkade Torgler i första hand som parlamentariker efter att ha blivit invald till riksdagen 1924; från 1929 var han KPD:s parlamentariske ledare. Torgler hörde tillsammans med Georgi Dimitrov till dem som ställdes till ansvar under den s.k. Riksdagsbrandsprocessen i Leipzig (september–december 1933). Det är framför allt Torglers agerande under denna process som väckte missnöje inom KPD-ledningen eftersom man ansåg att han där förrådade partiet (Grau et al. 1970:463). Till följd av detta agerande utslöts han ur KPD vid dess s.k. Brysselkonferens i oktober 1935. Efter sin frigivning utnyttjades Torgler av det tyska propagandaministeriet och mycket tyder på att han därvid mer eller mindre aktivt arbetade för den tyska nationalsocialismen. Efter kriget anslöt han sig till SPD (Grau et al. 1970:463; Weber 1969:325).

Än mindre är känt om Maria Reeses öde. Tydligt är i alla fall att hon bland många räknades in som en överlöpare från kommunism till fascism (jfr Nerman 1949:234). Efter det nazistiska maktövertagandet tog hon sin tillflykt till Paris och bröt därvid med KPD för att ansluta sig till tyska trotskister. Efter ett tag vände hon dock åter till Tyskland beredd att samarbeta med nazisterna. Bland annat skall hon tillsammans med Ernst Torgler ha arbetat på en avslöjande bok om KPD som dock aldrig publicerades (Duhnke 1972:111–2).

Som framgår är det mycket som är oklart vad gäller Torglers och Reeses övergång från kommunism till fascism. Rimligen finns ett samband dem emellan, och för Torglers del är det nog inte osannolikt att påtryckningar från polisen i samband med riksdagsbrandsprocessen underlättat övergången. Det finns med andra ord skäl att ifrågasätta hur genomgripande dessa övergångar var, något som också styrks av att Torgler efter kriget gick in i SPD.

Genomgående gäller att det är svårt att finna klara exempel på övergångar från socialism till nazism i Tyskland. Det enda exempel jag

således hittat på att någon ledande företrädare för SPD gått över till NSDAP är Henning Duderstadt. Denne var journalist vid SPD:s huvudorgan *Vorwärts* och han valde efter maktövertagandet att samarbeta med nazisterna (Matthias 1979:173; von Freyberg & Hebel-Kunze 1975:199).

Italien

Italien är det land i Europa där en fascistisk regim först fick fotfäste. Marschen mot Rom den 27–28 oktober 1922 skapade förutsättningar för att Mussolini kunde utses till premiärminister den 31 oktober. Successivt stärktes fascismens ställning fram till det att diktaturen proklamerades i början av januari 1925. De som vid denna tidpunkt fortfarande stödde regimen eller framgent kom att verka till stöd för den och samtidigt hade ett förflutet i det italienska socialistpartiet (PSI) eller kommunistpartiet (PCI) bör således kunna klassificeras som överlöpare eller renegater i en italiensk kontext.

Det är ett känt faktum att många som kom att spela en ledande roll i den fascistiska regimen hade en bakgrund i italiensk socialism (Roberts 1979:10; Sternhell et al. 1989). Bland dem med en dylik bakgrund kan det vara meningsfullt att skilja mellan sådana som tidigt (omkring 1907) bröt med PSI, andra som bröt med partiet i samband med krigsutbrottet (omkring 1914–15) och de som hunnit organisera sig i kommunistpartiet (PCI).

Inom det italienska socialistpartiet fanns vid sekelskiftet en rätt stor grupp som orienterade sig i en revolutionärt syndikalistisk riktning. Man var kritisk till partiets reformistiska ledning (Turati, Bissolati) och krävde en ökad utomparlamentarisk aktivitet. Misstron till det parlamentariska arbetet gjorde att många lämnade partiet omkring 1907 för att i stället ägna sig åt en facklig verksamhet. Bland de revolutionära syndikalisterna var det många som såg kriget 1914 som inledningen till ett revolutionärt krig varför flertalet var interventionister, dvs man förespråkade Italiens inträde i kriget. Efter kriget anslöt sig många – men inte alla – till den fascistiska rörelsen.

Några av den italienska fascismens ledande teoretiker hade denna bakgrund (Roberts 1979; Cannistraro 1982). Sergio Panunzio (1886–1944) var akademiker och en av syndikalismens teoretiker, men gled efter krigsutbrottet allt mer över i interventionistisk riktning och medarbetade i *Il Popolo d'Italia*. Efter att 1921 ha tagit ställning för fascismen fick han 1927 den prestigefyllda professuren i statsvetenskap vid Roms universitet. Angelo Olivetti (1874–1931) kom in i den socialistiska rörelsen på 1890-talet och räknades in i PSI:s revolutionära flygel. 1906 grundade han en av den italienska syndikalismens ledande teoretiska tidskrifter *Pagine Libere* som han redigerade i olika omgångar fram till 1922. Efter krigsutbrottet kom han med i Fasci di Azione Rivoluzionaria som samlade den interventionistiska vänstern. Det dröjde dock till 1924 innan han öppet tog ställning för fascistregimen genom att inleda ett medarbetarskap i *Il Popolo d'Italia*. Det bör dock påpekas att andra syndikalistiska teoretiker eller organisatörer som Arturo Labriola (1873–1959) och Aliceste De Ambris (1874–1934) utvecklades till anti-fascister.

Benito Mussolini (1883–1945) är givetvis det mest kända exemplet på en övergång från socialism till fascism (Gregor 1979; Mack Smith 1985; Scheuer 1985). Hans brytning med socialistpartiet kom dock i ett senare skede, några månader efter krigsutbrottet i november 1914. Mussolini växte upp i en familj där fadern var socialist. För att undgå militärtjänst tog han 1902–04 sin tillflykt till Schweiz och kom där i kontakt med en revolutionär miljö som inspirerats av teoretiker som Sorel, Blanqui och Pareto. När han återvände till Italien anslöt han sig till PSI:s revolutionära flygel och verkade vid sidan av sitt arbete som lärare som redaktör för olika socialisttidningar. Han kom att framstå som en ledare för vänstern vilket bekräftades vid PSI:s kongress i Reggio Emilia sommaren 1912 där Mussolini invaldes i partistyrelsen och något senare utsågs till redaktör för partiets huvudorgan *Avanti*. Mussolinis brytning med PSI kom i anslutning till krigsutbrottet där han i motsats till partimajoriteten förespråkade italiensk intervention i

kriget. En följd av motsättningen blev att Mussolini fick avgå som redaktör för *Avanti*, och när han i november 1914 grundade *Il Popolo d'Italia* uteslöts han ur partiet. Noterbart är alltså att Mussolini hade en stark ställning inom italiensk socialism fram till första världskriget och att han därvid räknades som en företrädare för dess vänsterflygel. Mussolinis vidare utveckling behöver bara antydast: i mars 1919 på Piazza San Sepolcro i Milano grundades den första Fascio di Combattimento; i oktober 1922 bildades Mussolinis första regering som han ledde fram till att han avsattes av Stora Rådet den 24–25 juli 1943; 14–15 september 1943 utropades Italiens Sociala Republik (eller Salórepubliken) där den verkliga fascismen skulle utövas; den 28 april 1945 arkebuserades Mussolini av partisaner.

Det finns inte många exempel på den tredje utvecklingslinjen – från kommunism till fascism. Ett exempel på en tidigare ledande kommunist som går över till fascismen är Nicola Bombacci (1879–1945). Han var före kriget verksam inom såväl den fackliga rörelsen som inom socialistpartiet vars vänsterflygel han räknades in i (Andreucci & Detti 1976; Cannistraro 1982; Santarelli 1969). Vid valet 1919 blev han invald i deputeradekammaren. Samtidigt utsågs han till ledamot av PSI:s sekretariat och var en av dem som representerade PSI vid Kominterns II:a kongress 1920. Vid partikongressen i Livorno januari 1921 anslöt han sig till det nya PCI och Bombacci valdes samtidigt in i PCI:s centralkommitté. Inom PCI kom han att inta olika politiska positioner. Till att börja med stödde han Bordigas vänsterlinje för att senare orientera sig mot den högerflygel som leddes av Angelo Tasca. I samband med en partiuppgörelse efter partikongressen i Lyon lämnade Bombacci partiet 1927. Han lämnade därmed politiken för en tid och det var först 1936 som han åter aktiverades i och med att han accepterade att redigera en tidskrift *La Verità* som skulle vara uttryck för en vänsterströmning inom fascismen. Därmed hade Bombacci också tagit klar ställning för den fascistiska regimen. Ännu tydligare blev detta ställningstagande i och med hans engagemang för Salórepubliken. Han anses vara en

av de tongivande bakom det socialistiskt färgade politiska program som formulerades för republiken i den så kallade Carta di Verona (Bocca 1977). Bombacci fick också under denna period ställning som Mussolinis kanske närmaste rådgivare. Följdenligt hörde Bombacci till dem som togs till fånga och senare arkebuserades tillsammans med Mussolini.

Det finns några andra exempel som också kan nämnas. Ett mycket speciellt fall utgör Angelo Tasca (1892–1960) eftersom han hörde till kretsen kring Gramsci, Terracini och Togliatti som kom att utgöra PCI:s ledande kärna (De Grand 1986). Tasca innehade höga positioner inom PCI och representerade partiet inom Komintern ända fram till 1929 när han på grund av politiska motsättningar bröt med partiet. Han sökte sig till Frankrike och Paris där han gick in i socialistpartiet och sökte sig till dess antikommunistiska fraktion. Efter Frankrikes nederlag arbetade han inom Vichyregimens propagandaapparat med att framför allt kartlägga de franska kommunisternas verksamhet. Hans samarbete med Vichyregimen har diskuterats, men klart torde vara att han i ett inledningsskede stod för en samarbetslinje (De Grand 1986:163–166; se även Peschanski 1986). Ezio Riboldi (1878–1965) skulle vara ett annat exempel eftersom han hörde till gruppen av socialister kring Serrati som anslöt sig till PCI först 1923. Riboldi valdes till deputerad för PCI vid valet i april 1924 men uteslöts ur partiet 1930 och hörde till dem som samarbetade med regimen genom att medverka i tidskriften *La Verità* mellan 1940 och 1943 (Andreucci & Detti 1977).

I flertalet av de fall som berörts ovan tycks övergången från socialism ha varit successiv och inte förenad med några direkta betänkligheter. Tvärtom har nog hos många den revolutionära syndikalismen rätt väl kunnat förenas med fascistisk korporativism. Den aktivistiska orientering som Mussolini gav uttryck för redan som socialist blev än mer accentuerad i den fascism han företrädde. Den som faller utanför denna bild är Nicola Bombacci och för hans del kan övergången möjligen förknippas med en politisk vilshenhet som gjorde tvära kast mellan vänster och höger möjlig. Ändå

bör man komma ihåg att hans engagemang för Salórepubliken i stor utsträckning torde ha haft dess programmatiskt socialistiska orientering som grund. Vägledande för Tascas politiska utveckling efter brytningen med PCI var sannolikt hans växande antikommunism.

Frankrike

Frankrikes ställning under andra världskriget var komplicerad. Efter Frankrikes fall i juni 1940 delades landet i en av tyskarna direkt ockuperad zon där Paris utgjorde centrum och en icke ockuperad zon där franska myndigheter styrde. Denna icke ockuperade zon styrdes från Vichy – därför beteckningen Vichyregimen – och dess författning hade accepterats av den tyska ockupationsmakten likaväl som av den franska nationalförsamlingen. Samarbete med Vichyregimen eller den tyska ockupationsmakten har ändå i eftervärldens dom setts som uttryck för en acceptans av ett auktoritärt styrelsesätt. Människor som före kriget varit aktiva inom vänstern och aktivt medverkat inom Vichyregimen eller samarbetat med den tyska ockupationsmakten har därför betraktats som överlöpare eller renegater. Flertalet individer som tas upp nedan dömdes också efter kriget till varierande straff på grund av sitt samarbete.

Det är ett stort antal individer som i Frankrikes fall kan räknas som renegater eller överlöpare, antagligen större än i de länder som redan behandlats i det föregående. Flertalet av dem skulle sannolikt inte ha hamnat i detta predikament om inte landet ockuperats av tyskarna. Ändå kan man skilja mellan ett antal olika former av övergångar från vänster till fascism. Utgångspunkterna kunde variera från en revolutionär syndikalism till oppositionella kommunister eller pacifistiska strömningar inom socialistpartiet till vad som närmast skulle svara mot en opportunistisk anpassning gentemot ockupationsmakten (Ory 1976: 128–45; Ruosso 1987).

Även i Frankrike finner man att människor som knöts till den av Georges Sorel inspirerade revolutionära syndikalismen senare drogs till fascismen. Hubert Lagardelle (1874–1958) grundade 1898 *Le Mouvement Socialis-*

te, den tidskrift som utvecklades till den revolutionära syndikalismens främsta teoretiska organ (Sternhell 1985). Lagardelle var före första världskriget medlem av SFIO och knöt under denna tid kontakter med Mussolini. Kriget innebar en brytning med socialistpartiet och under 1920-talet hade han vissa kontakter med de första franska fascistpartierna. Hans kunskap om och bekantskap med den italienska fascismen gjorde att han under 1930-talet knöts till den franska ambassaden i Rom för att följa den politiska utvecklingen i landet. Efter det tysk-franska vapenstilleståndet 1940 återvände han till Vichy och framträdde där som en av den "nationella revolutionens" teoretiker; han innehade också posten som arbetsminister från april 1942 till november 1943. En delvis annorlunda livsbana följde Georges Valois (1878–1945). I sin ungdom attraherades han av en elitistiskt inspirerad anarkism (Peloutier) som för en tid förde honom in i vänstern. Så räknade han sig som dreyfusard vid sekelskiftet för att några år senare gå över till att bli katolik. Religionen och den starka nationalismen drog honom allt närmare Action Française. Valois gick in som medlem 1907 och räknades under lång tid som en av AF:s främsta publicister, men intresset för den italienska fascismen fick honom efter kriget att bryta med AF för att 1925 bilda den första fascistiska rörelsen i Frankrike, le Fascieau. Den fascistiska perioden blev dock inte långvarig utan han återvände till sin ungdoms anarkosyndikalism. Han gjorde därvid försök på 1930-talet att bli medlem av såväl SFIO som PCF men vägrades inträde. Valois hade sålunda vandrat mellan socialism – fascism – socialism. Han inlät sig emellertid aldrig till samarbete med den tyska ockupationsmakten utan gick i stället in i motståndsrörelsen men greps 1941 av Gestapo och slutade sina dagar i Bergen-Belsen 1945 (Soucy 1986:126–73).

En annan, till numerären större, grupp utgörs av sådana som varit medlemmar av det franska kommunistpartiet (PCF), men som brutit med partiet senast under mitten av 1930-talet för att efter kriget dömas för kollaboration. Den dominerande gestalten bland dessa utgörs av Jacques Doriot (1898–1945). Han

organiserade sig tidigt i den socialistiska ungdomsrörelsen och han följde majoriteten in i kommunistpartiet (Brunet 1986; Maitron; Robrieux 1984). Där fick han tidigt en ledande position i Jeunesse Communiste och den ungdomskommunistiska internationalen. Han deltog aktivt i den kommunistiska rörelsens aktioner och framför allt i den antikoloniala kampen som t. ex. mot franskt deltagande i det s.k. Rifkriget (1924–25). Under denna period dömdes han till ett flertal fängelsestraff för sin agitation. Vid valet i maj 1924 valdes han för första gången in i deputeradekammaren som representant för staden Saint Denis. Han ställning i partiet stärktes efterhand och vid Kominterns V:e kongress 1924 utsågs han till suppleant i dess exekutivkommitté. I denna roll utsändes han som representant till Kina 1927. Samtidigt stärktes hans ställning i Saint Denis genom att han valdes till borgmästare för första gången i februari 1931. Vid sidan av Maurice Thorez framstod därför Jacques Doriot som "nummer två" i det franska kommunistpartiet i början av 1930-talet. Mellan dem fanns antagligen såväl personliga motsättningar som delvis skilda politiska uppfattningar. Något märkligt var det dock synen på hur man skulle utveckla den antifascistiska enhetskampen som utgjorde början till brytningen dem emellan. Doriot bröt mot partiets linje när han på det lokala planet i Saint Denis arbetade för vänsterenhet inför hotet från den extrema högern i början av februari 1934. Motsättningarna mellan Doriot och partiet skärptes och slutade med att Doriot uteslöts ur PCF den 27 juni 1934 med motiveringen att han brutit mot partidisciplinen. Doriot behöll sin starka ställning i Saint Denis efter brytningen med PCF och omvaldes till såväl borgmästare i maj 1935 som till deputerad i maj 1936. Med Saint Denis som politisk bas tog Doriot initiativ till att bilda ett nytt parti, Parti Populaire Français (PPF), den 28 juni 1936. Det nya partiet har ibland karaktäriserats som ett genuint franskt fascistiskt parti (Brunet 1983). Politiskt förlorade det i inflytande och på det lokala planet kunde kommunisterna ta över makten i Saint Denis under år 1937. Interna motsättningar inom PPF gjorde att partiet förlorade medlemmar och var på

stark nedgång vid tiden för krigsutbrottet 1939. Det var den tyska ockupationen som skapade ett nytt spelrum för PPF och Doriot. Han grundade i oktober 1940 en dagstidning *Le cri du peuple* som klart tog ställning för samarbete med tyskarna och Doriot eftersträvade också att framstå som en av marskalkens män i det ockuperade Frankrike. Från och med maj 1941 fick PPF tillstånd av ockupationsmyndigheterna att verka som ett politiskt parti. Det var bland dess medlemmar som de hårda samarbetsmännen stod att finna; Doriot var en av dem som ett flertal gånger åkte till östfronten för att kämpa på tyskarnas sida. Han valde också i augusti 1944 att lämna Paris för att följa de tyska truppernas tillbakadragande. Tillsammans med den franska exilregeringen tog man sin tillflykt till Mainau där Doriot i början av 1945 var med om att bilda en kommitté för att befria Frankrike från den allierade ockupationen. Det var i anslutning till denna verksamhet som han den 22 februari 1945 skulle resa med bil från Mainau till Mengen varvid bilen blev attackerad av främmande flygplan och Doriot dödades.

Många av de kommunister som bröt med partiet kom förr eller senare att ansluta sig till Doriots PPF. En av dem var Simon Sabiani (1887–1956) som hade Marseille och dess Fjärde kanton som sin politiska bas (Jankowski 1989). Sabiani lämnade i unga år Korsika för Marseille och kom där att bygga upp en lokal maktposition. Politiskt organiserade han sig i socialistpartiet men följde vid partisplittringen med till PCF. Han hade dock svårt att acceptera partiets bindningar till Komintern och bröt i april 1923 med partiet. I stället anslöt han sig till ett nybildat parti Parti socialiste-communiste som efter något år bara fanns kvar i Marseille. Sabiani var i första hand en lokal politiker men vid valet 1928 blev han invald till deputeradekammaren, en plats som han behöll fram till valet 1936. Politiskt hade han till en början fortsatt som vänsterman, men efterhand blev hans antikommunism allt tydligare vilket gjorde att han 1936 tog ställning mot folkfronten, något som kostade honom posten som deputerad. För att distansera sig från kommunisterna bytte hans parti namn

till Parti d'action socialiste i mars 1935. Under sin period i Paris hade Sabiani återknutit kontakterna med Doriot och anslöt sig därför till PPF i juli 1936. Sabiani förblev Doriot trogen och följde honom vid krigsslutet till Sigmaringen och Mainau.

Några andra forna kommunister som följde en liknande bana var Paul Marion (1899–1954), Pierre Célor (1902–1957) och Henri Barbé (1902–1966). Paul Marion var verksam som journalist vid *l'Humanité* och undervisade vid PCF:s skola i Bobigny (Maitron). Han var ansvarig för partiets propaganda och var medlem av centralkommittén från 1926 och fram till sin brytning med partiet i september 1929; skälet till brytningen var misstro mot den ultravänsterlinje partiet slog in på vid denna tid. Politiskt vandrade han vidare från PCF över SFIO och det neosocialistiska partiet till Doriots PPF där han några år var ansvarig för partiets propaganda. Meningsmotsättningar ledde till en brytning i januari 1939 och Marion kom inte att spela någon politisk roll förrän en bit in på 1941. Han knöts då till Vichyregimen, och fick där ansvar för propagandafrågor för att i april 1942 utses till informationsminister. Marion hörde till dem som följde marsalk Pétain till Sigmaringen.

Barbé och Célor ingick i den grupp av unga kommunister som tidigt intog ledande positioner inom PCF (Maitron; Robrieux 1984). De kom in i centralkommittén 1925 och blev medlemmar av politbyrå 1927 och tillhörde 1930 och 1931 dess sekretariat. De utgjorde alltså partiets högsta ledning och de var också med och utformade partiets politiska linje under den s k tredje perioden där klass stod mot klass. Den s k Barbé–Célor-affären var emellertid början till deras brytning med PCF. Anklagelserna handlade om fraktionsverksamhet riktad mot partiet och brister i partiets politik åren kring 1930. Efter självkritik togs båda två åter till nåder, men affären fick de två att ompröva sin inställning till kommunismen. Célor bröt redan i oktober 1932 med PCF och lämnade all politisk verksamhet fram till kriget; Barbé som hade sin bas i Saint Denis stod Doriot nära och uteslöts därför ur PCF nära nog samtidigt med denne i september 1934.

Barbé tillhörde grundarna av PPF och fick posten som dess generalsekreterare. Personliga motsättningar mellan de två ledde till en brytning i oktober 1939 och detta förklarar att Barbé under kriget i stället anslöt sig till Déats Rassemblement National Populaire (RNP) där han för en tid knöts till dess sekretariat. Pierre Célor anslöt sig också till att börja med till RNP men gick 1942 över till Doriots PPF vars politbyrå han blev medlem av. Både Barbé och Célor stannade kvar i Paris efter det tyska tillbakadragandet i augusti 1944. Efter att de avtjänat sina straff återförenades de genom sitt medarbetarskap i den starkt antikommunistiska tidskriften *Est et ouest*; mer än något annat torde antikommunismen ha varit drivkraften bakom deras samarbete med ockupationsmakten under kriget.

Den politiska linje som PCF slog in på under slutet av 1920-talet under ledning av bland andra Barbé och Célor var en ultravänsterlinje. Den nya linjen mötte opposition och delar av denna slöt sig för en kort tid samman i ett Parti Ouvrier et Paysan (POP). Till denna grupp hörde Francois Chasseigne (1902–1977) och Louis Sellier (1885–1978). Sellier hade redan 1909 anslutit sig till SFIO och i det nya PCF hörde han till politbyrå och var för en tid medlem av Kominterns exekutivkommitté. Chasseigne var journalist på *l'Humanité*, sekreterare för Jeunesse communistes, medlem av centralkommittén och en tid sekreterare åt PCF:s dåvarande generalsekreterare Pierre Semard. Båda lämnade/uteslöts ur PCF i slutet av 1929 och gick därifrån över till POP och vidare till SFIO. Båda var deputerade från mitten av 1930-talet och de hörde till dem som den 10 juli 1940 röstade för Pétain. Chasseigne knöts till Vichyregimen och dess informationsministerium för att mot slutet i mars 1944 ha avancerat till minister för hushållning. Selliers samarbete skedde på det lokala planet i Paris och han utsågs i början av 1944 till ledamot av stadens kommunstyrelse.

Ytterligare ett fall kan placeras in i denna kategori även om det i många avseenden är speciellt. Det gäller Charles Hueber (1883–1943) som under en period var den ledande kommunisten i Alsace och Strasbourg (Goodfellow

1992). Vid partisplittringen 1920 valde han att följa med in i PCF. Han fick en stark ställning lokalt och regionalt i Alsace och blev invald i partiets centralkommitté. Hueber företrädde framför allt den tysktalande befolkningens intressen i Alsace och det var avvägningen mellan vilken vikt som skulle läggas vid klass och nation som utgjorde grunden för Huebers brytning med PCF 1929; hans främste vedersakare inom PCF var då Jacques Doriot. Till en början anslöt sig Huebers grupp till den kommunistiska oppositionen – hit räknades det tyska KPDO – men succesivt närmade man sig andra tysktalande partier för att 1939 gå samman med det pronazistiska Landespartei. Efter den tyska ockupationen insattes Hueber ånyo som borgmästare i Strasbourg åren 1942 till sin död i augusti 1943; han hade tidigare innehaft samma ämbete åren 1924–36.

En tredje grupp av renegater eller överlöpare utgörs av dem som under 1930-talet hörde hemma inom socialistpartiet (SFIO) och efter kriget dömdes som kollaboratörer. Gruppen av kollaboratörer bestod alltså av såväl forna kommunister som forna socialister (Handouret & Buffet 1989; Sadoun 1978, 1982). Den mest framträdande bland de forna socialisterna är Marcel Déat (1894–1955). Han hade i sin ungdom kommit i kontakt med den socialistiska ungdomsrörelsen och dessa kontakter återupptogs efter kriget i och med att han avslutat sina studier vid l'École Normale Supérieure. Hans pacifism och starka antikommunism gjorde att han stannade kvar inom SFIO. 1926 invaldes han första gången som deputerad för SFIO och räknades som en av partiets mer framstående yngre intellektuella. När han inte blev omvald 1928 utsågs han att ansvara för parlamentsgruppens sekretariat. Vid denna tid kom Déat allt mer att hamna i motsatsställning till partiledningen under Léon Blum. Déat framträdde som ledare för den neosocialistiska strömningen inom SFIO som representerade klassarbete, antikommunism, pacifism och den av de Man inspirerade "planismen". Motsättningarna ledde till en brytning och i november 1933 bildades Parti socialiste de France. Déat hörde fortfarande hemma på vänsterkanten och utsågs i januari

till flygminister i Sarrauts center-vänsterregering. Han var fortsatt journalistiskt verksam och hans antikommunism och pacifism blev allt mer markerad. När han återvaldes som deputerad i april 1939 hade han som samlade paroll haft "Rassemblement Anticommuniste". Det var också vid denna tidpunkt som han i tidningen *L'Oeuvre* den 4 maj 1939 publicerade sin famösa artikel med rubriken "Mourir pour Danzig?". Déat hörde därför till dem som den 10 juli 1940 röstade för Pétaains maktbefogenheter. Därmed hade hans bana som samarbetsman inletts. När tidningen *L'Oeuvre* återupptog sin utgivning den 21 september 1940 fortsatte Déat sitt journalistiska medarbetarskap varvid han förespråkade samarbete med den tyska ockupationsmakten. Ett konkret uttryck för detta samarbete var bildandet av RNP i februari 1941 där Déat först utsågs till dess generalsekreterare och senare dess president. I mars 1944 utnämndes han till arbetsminister utan att ta säte i Vichy. Han hörde till dem som lämnade Paris för att söka sin tillflykt i Sigmaringen. Efter det tyska sammanbrottet lyckades Déat hålla sig gömd i Italien där han 1947 till sist under falskt namn antogs till ett kloster (Brender 1992).

Bland ledande medlemmar av RNP fanns förutom Déat några som hade varit aktiva inom såväl SFIO som den närstående fackliga centralorganisationen CGT (Sadoun 1982: 101). Georges Albertini (1911–1983) hade varit medlem i SFIO sedan 1932 och anslutit sig till deras pacifistiska fraktion där antikommunismen var starkt förankrad. Han innehade inte någon ledande position inom partiet men räknades som en framtidsman. Efter Frankrikes fall knöt han åter kontakt med Déat och kom att bli en av hans närmaste män inom RNP. När partiet reorganiserades 1942 fick Albertini posten som partiets generalsekreterare vilken han behöll fram till Paris befrielse; han utsågs också till Déats statssekreterare den period denne satt som arbetsminister. Till skillnad från Déat stannade Albertini kvar i Paris och arresterades i september 1944. Fyra år senare blev han fri och kunde inleda den publicistiska bana som var knuten till tidskriften *Est & Ouest* och vars huvudlinje var en

stark antikommunism som samtidigt visade sympati för den socialism som Guy Mollets socialistparti representerade (Lemarie 1989).

Georges Dumoulin (1877–1963) hade också knutits till Déats RNP under ockupationsåren. Dumoulin företrädde dock närmast den fackliga kollaborationen vars huvudorgan *L'Atelier* han var redaktör för. Dumoulin var gruvarbetare som organiserat sig i CGT och stannat kvar inom SFIO. Under 1930-talet utsågs han till generalsekreterare för CGT i departementet Nord och var således en av de ledande fackliga företrädarna som ställde upp på att samarbeta med ockupationsmakten. Många av dessa företrädare fick ansvar för Vichyregimens politik på det sociala området, dvs socialpolitik, relationer på arbetsplatser, löner m.m. Gruppen kring *L'Atelier* utgjorde antagligen den grupp som samlade det starkaste stödet för Vichyregimen bland fackligt aktiva (Durrelman 1975; jfr Pechanski 1986).

Det fanns också många som varit verksamma inom socialistpartiet (SFIO) eller fackföreningsrörelsen (CGT) som valde en samarbetslinje utan att engagera sig i Déats RNP eller Doriots PPF. De var sådana som stödde Vichyregimen till en början utan att räknas till dess hårda kärna. Paul Faure (1878–1960) hade varit en av SFIO:s ledande parlamentariker och var medlem av Blums folkfrontsregeringar åren 1936 till 1938. Han röstade för Pétain den 10 juli 1940 och valdes även in i dess Conseil National, men vägrade att ta den ministerpost som han 1943 erbjöds av Laval. Till denna grupp kan också räknas René Belin (1898–1977) som åren 1933 till 1940 var en av CGT:s sekreterare. Han accepterade den 14 juli 1940 ett erbjudande att bli Vichyregimens arbetsminister, en post som han behöll till och med april 1942, varefter han drog sig tillbaka från det politiska livet. Motivet till att acceptera ministerposten var för hans del att han därigenom menade sig kunna försvara den fackliga rörelsen och dess värderingar på bästa sätt i en svår tid. Både Faure och Belin bestraffades efter kriget på olika sätt för sitt samarbete.

Som en sista grupp av renegater eller överlöpare skall här räknas in de kommunister som i ett sent skede – vid tiden för den tysk-sovje-

tiska nonaggressionspakten eller senare – bröt med partiet för att efter den 10 juli 1940 på ett eller annat sätt verka för ett samarbete med ockupationsmakten. Högst placerad i partihierarkin bland dessa var Marcel Giroux eller "Gitton" (1903–1941) som gick in i partiet 1923; redan 1932 hade han invalts i såväl centralkommitté som politbyrå och efter den 8:e partikongressen i Villeurbanne januari 1936 räknades Gitton som nummer tre inom partiet efter Maurice Thorez och Jacques Duclos. Icke-angreppspakten var den fråga som gjorde att han bröt med partiet i september 1939. Han var också en av dem som tog initiativ till bildandet av ett nytt parti Parti Ouvrier et Paysans Français (POPF) som fick en klart antikommunistisk profil. Det är mycket som är oklart om Gittons roll – om han var polisspion, om han aktivt samarbetade med tyskarna – men kommunistpartiet fördömde hans agerande och låg sannolikt bakom det atteritad som ändade hans liv i september 1941. Andra som i likhet med Gitton och med likartade skäl bröt med partiet vid tiden september–oktober 1939 var Albert Vassart (1898–1958), Marcel Brout (1887–1957) och Jean-Marie Clamamus (1879–1972) (jfr Pryce-Jones 1981). Vassart hade invalts i centralkommittén 1926 och var under något år i mitten av 1930-talet PCF:s representant vid Komintern. Vid sin återkomst till Frankrike 1935 valdes han till borgmästare i Maisons Alfort utanför Paris och var huvudsakligen aktiv i den kommunala politiken. Efter brottet med PCF anslöt han sig till POPF och återupptog i september 1941 sin post som borgmästare. Brout hade bakom sig en verksamhet inom den kommunistpartiet närstående fackliga centralorganisationen CGTU och valdes 1936 in som deputerad för det 20:e arrondissementet i Paris. Clamamus, slutligen, hade varit aktiv inom vänstern sedan början av seklet. Vid partisplittringen följde han med till PCF och han var den som mer än någon annan bidrog till att bygga upp partiets starka ställning i Bobigny i Paris röda bälte. Clamamus valdes till borgmästare första gången 1919, en post som han behöll fram till 1944. Han var också en av PCF:s ledande parlamentariker efter att ha valts in som deputerad 1924; 1936

valdes han in som senator. Bobigny utgjorde dock hans maktbas. Pakten i augusti 1939 fick honom att bryta med PCF och gå in i POPF. Clamamus hörde också till dem som den 10 juli 1940 röstade för Pétain. Utan att på ett direkt aktivt sätt samarbeta med ockupationsmakten betraktade man dock inom motståndsrörelsen hans kvarstannande vid borgmästarposten i Bobigny som ett uttryck för samarbete (Stovall 1990). Clamamus och de övriga avhopparna sågs av PCF som överlöpare och dömdes som sådana efter landets befrielse vanligtvis till kortare frihetsberövanden.

4. Jämförande analyser

De individuella fall som redovisats har som minsta gemensamma nämnare att de handlar om renegater eller överlöpare. Dessa genomgångar får nu ligga till grund för en rad jämförelser. En avsikt är att försöka se om det är möjligt att identifiera bestämda mönster som förenar denna grupp. För det första kan man se till det individuella planet: är det en homogen eller en heterogen grupp? Väljer man i stället att se till partivän blir frågan: är vissa partier i större utsträckning förknippade med överlöparfenomenet än andra partier, och vad är i så fall utmärkande för dessa partier? Slutligen kan man också ställa frågan om det inte i vissa länder i större utsträckning än i andra har funnits överlöpare, och vad beror det på?

Det är givetvis så att de fall som redovisats som överlöpare eller renegater i det föregående inte representerar vare sig ett totalt urval av mängden överlöpare/renegater eller ens ett systematiskt urval av samma mängd. Å andra sidan får man hålla i minnet att mängden av överlöpare/renegater som den här bestämts är ändlig och att antalet personer som tidigare innehåft ledande positioner inom ett socialistparti eller kommunistparti och senare gått över till fascism/nazism eller aktivt kollaborerat med den tyska ockupationsmakten under kriget är relativt begränsat till antalet. Detta innebär att de systematiseringar som görs i det följande ändå bör ha en viss bärkraft rörande vad som är utmärkande för detta fenomen.

A. Individuella jämförelser

Det är framför allt aspekter som rör tidpunkter för anslutning till respektive brytning med den socialistiska/kommunistiska rörelsen samt övergång till fascism eller kollaboration som är möjliga att systematisera. Är det så att det föreligger några samband mellan tidpunkt för brytning med socialism/kommunism och övergång till fascism/kollaboration? Det är även möjligt att – låt vara på ett mycket grovt sätt – försöka peka på olika bevekelsegrunder som tycks ha underlättat eller kan förklara övergången från kommunism/socialism till fascism/kollaboration. Kan det vara ideologi som förklarar övergången? Är det en ideologisk samsyn (revolutionär syndikalism, anti-kapitalism) eller andra ideologiska motiv (pacifism, antikommunism) som ligger bakom? Eller är det strategiska överväganden (opportunist, att göra det bästa möjliga av en situation) som har haft betydelse? Kanske det är fråga om icke rationella handlingsmönster (speciella personliga egenskaper, en auktoritär personlighet, politiska misslyckanden, personliga problem som alkoholism) som spelat roll? Låt oss ändå med alla dessa reservationer i minnet försöka göra en sammanställning av merparten av de fall vi tidigare redogjort för; den följer på nästa sida.

Vissa mönster framträder. En tidig brytning med vänstern innebär en mer succesiv övergång till fascism/kollaboration. Den tidiga övergången är ofta förknippad med en anknytning till den revolutionära syndikalismen, vilket är detsamma som den italienska erfarenheten. På samma sätt tycks det vara så att ju senare brytningen med vänstern är desto mer abrupt blir övergången. De motiv som ligger bakom en sådan sen övergång tycks vanligen vara förknippad med vad jag valt att kalla strategiskt handlande eller opportunist, dvs ett försök att handla på bästa möjliga sätt i en svår situation. Det är i stort de generaliseringar materialet medger, och som sådana förefaller de vara rimliga. Däremot tycks det vara svårt att påvisa några andra tydliga mönster: ålder, tidpunkt för organisering i den socialistiska rörelsen, tidpunkt för brytning med vänstern och

		Tidpunkter för:					Motiv för övergång:			
		Födel- seår	Socialist. organis.	Kommunist organis.	Bryt- ning	Över- gång	Ideolog. samsyn	Ideolog. motiv	Strateg. motiv	Tradit. handl.
Flyg	[S]	1891	1907	1917	1929	1947	x	x		x
Jørgensen	[DK]	1890	1910	1919	1935	1943			x	
Bergstedt	[DK]	1877	1927	—	1942	1942			x	
Krogh	[N]	1883	1907	1923	1928	1940			x	x
Eines	[N]	1886	1917	1923	1927	1947			x	
Olsen	[N]	1886	1917	1923	1924	1940	x		x	x
Olaussen	[N]	1887	1906	1923	1927	1940	x			x
Meyer	[N]	1896	1915	—	1940	1940			x	
de Man	[B]	1885	1902	—	1940	1940	x	x	x	
Mosley	[GB]	1896	1924	—	1930	1932	x	x		x
Beckett	[GB]	1894	1917	—	1930	1934	x	x		x
Toman	[A]	1897	1918	1920	1931	1938			x	
Torgler	[D]	1893	1911	1920	1933	1934			x	
Panunzio	[I]	1886	1907	—	1914	1921	x			
Olivetti	[I]	1874	1897	—	1907	1921	x			
Mussolini	[I]	1883	1907	—	1914	1919	x			
Bombacci	[I]	1879	1917	1921	1927	1936	x		x	x
Tasca	[I,F]	1892	1909	1921	1929	1947		x	x	
Lagardelle	[F]	1874	1893	—	1914	1927	x			
Valois	[F]	1878	1897	—	1907	1925	x			
Doriot	[F]	1898	1917	1921	1934	1938	x	x	x	x
Sabiani	[F]	1887	1917	1921	1923	1938		x		x
Maïon	[F]	1899	1917	1921	1929	1941		x	x	
Célor	[F]	1902	1917	1921	1932	1941		x		
Barbé	[F]	1902	1917	1921	1934	1938	x	x		
Chasseigne	[F]	1902	1927	1921	1929	1940			x	
Sellier	[F]	1885	1909	1921	1929	1941			x	
Hueber	[F]	1883	1900	1920	1929	1939	x			
Déat	[F]	1894	1917	—	1933	1941	x	x	x	
Albertini	[F]	1911	1932	—	1940	1942		x	x	
Dumoulin	[F]	1877	1897	—	1940	1940		x	x	
Faure	[F]	1878	1904	—	1940	1940		x	x	
Bélin	[F]	1898	1927	—	1940	1940		x	x	
Gitton	[F]	1903	1921	1921	1939	1940		x	x	x
Vassart	[F]	1898	1927	1921	1939	1941		x	x	
Clamamus	[F]	1879	1907	1921	1939	1940			x	

Förklaringar:

Ideologisk samsyn (revolutionär syndikalism, antikapitalism)

Ideologiska motiv = andra ideologiska motiv (pacifism, antikommunism)

Strateg motiv = strategiska motiv (opportunism i olika former)

Tradit handl = traditionellt handlande (speciella personliga egenskaper, auktoritär personlighet)

tidpunkt för övergång till fascism/kollaboration visar annars ingen inbördes samvariation. Inte heller tycks dessa övergångar vara förenade med bestämda motiv. För vissa fall av övergångar har säkert en antikapitalistisk orientering haft betydelse, medan för andra antikom-

munisten eller speciella personliga egenskaper har varit avgörande för deras agerande. Med andra ord tycks gruppen av renegater/överlöpare som vi tittat på vara rätt så heterogen till sin karaktär. Intressant att notera är ändå att ideologiska motiv (ideologisk samsyn

eller andra ideologiska motiv) tycks vara ungefär lika vanliga som andra motiv (strategiska motiv eller traditionellt handlande) bland överlöparna. Bland de ideologiska motiven tycks dock den ideologiska samsynen ej dominera, utan andra ideologiska motiv, strategiska motiv och traditionellt handlande har sannolikt varit viktigare bevekelsegrunder för övergångarna från socialism/kommunism till fascism/kollaboration. I detta avseende är det således svårt att hitta stöd för den totalitära hypotesen. På det individuella planet är det svårt att påvisa några specifika drag hos dem som räknas som renegater/överlöpare. Hur ser bilden ut om man ser till de partier/rörelser som dessa renegater var knutna till? Vilken ställning hade man haft och vilken ställning fick man? Utgjorde renegaterna typiska inslag i dessa rörelser?

B. Partivisa jämförelser

Vid de partivisa jämförelserna riktas intresset mot två aspekter, nämligen dels att se till vänstern och andelen överlöpare inom denna grupp, dels att se till de grupper dit överlöparna sökte sig: hur stor andel av dem som kan räknas som fascister/kollaboratörer hörde ursprungligen hemma inom vänstern? Inte heller här är det möjligt att göra en systematisk genomgång parti för parti beroende på att lämpliga data i stor utsträckning saknas. Vad som presenteras ger ändå en indikation om inom vilka partier överlöparfenomenet var mer eller mindre omfattande samt inom vilka fascist/samarbetspartier vänsterinslaget var starkast. Ett försök görs att särskilja genomslaget på tre olika nivåer: en elitnivå eller inom ledarskapet, en medlemsnivå och slutligen en massnivå (väljarna). Presentationen disponeras även här ländervis.

Sverige

De som följde med Nils Flyg och stannade kvar inom Socialistiska partiet fram till krigsslutet har betecknats som renegater i den svenska kontexten. Hur stor andel utgjorde denna grupp av den svenska kommunismen? Ser man till den centralkommitté som valdes vid

SKP:s 7:e kongress i juni 1927 så bestod den av 42 ledamöter (Nerman 1949:173). Bland dessa var det inte mindre än sex – Nils Flyg, Arvid Olsson, Herman Johansson, Anna Stina Pripp, Carl Bergström och Paul Almén – som höll fast vid SP en bit in på 1940-talet. Det är med andra ord en rätt stor andel (ungefär var sjunde) i den ledande kadern inom dåvarande SKP som kan betecknas som blivande renegater. Bilden blir något annorlunda om man ser till kommunisternas parlamentariska representation. Bland dem som under 1920-talet var medlemmar av SKP:s riksdagsgrupp var Nils Flyg ensam om att stanna kvar i SP på 1940-talet. Ett annat sätt att se på renegaternas storlek är att försöka uppskatta stödet för SP i relation till stödet för SKP. Ett lämpligt jämförelseår kan vara 1944 eftersom SP då otvetydigt är att klassificera som ett nazistiskt parti. Några uppgifter om medlemstal finns inte för SP vid denna tidpunkt varför det måste bli gissningar. Medlemstalet för SP vid tidpunkten för Kilboms utträde ur partiet låg vid 11–12 000; i början av 1938 uppskattar Kennerström siffran till mellan 5–6 000 (Kennerström 1974:207). Därför kan medlemssiffran 1944 knappast ha legat över 1 000, kanske kring 500. Detta kan jämföras med SKP:s medlemstal vid denna tid som var i stigande och kanske uppgick till 19–20 000. Ser man i stället till väljarstödet för de två partierna är skillnaderna ännu mer markerade. SP erhöll vid valet 1944 5 279 röster att jämföras med 318 466 för SKP.

Låt oss i stället vända på frågan: hur stor andel av den nazistiska rörelsen i Sverige utgjordes av dem som betecknats som renegater? Återigen gäller att alla uppskattningar om den nazistiska rörelsens medlemsstyrka är osäker. Helene Löw anger att de vid mitten av 1930-talet hade cirka 30 000 medlemmar (Löw 1990:266); under kriget minskade antalet medlemmar sannolikt till hälften. Underlaget är säkrare om man ser till nazistpartiernas väljarstöd 1944. De tre partier som Löw räknar in – Svensk socialistisk samling, Sveriges nationella ungdomsförbund och Sveriges socialistiska parti – erhöll tillsammans 13 533 röster

av vilka SP:s andel utgjorde 39% (Löw 1990:268).

Sammantaget tycks alltså renegatfenomenet ha utgjort ett inte obetydligt inslag inom den ledande kadern i den svenska kommunismen. Däremot har stödet för den på medlemsnivån och massnivån varit marginellt. Trots detta marginella stöd tycks ändå renegaterna ha utgjort en betydande del av den svenska nazistiska rörelsen.

Danmark

Det kan knappast råda någon tvivel om att antalet renegater som gick över till den danska nazistiska rörelsen var begränsat. De fall som illustrerar fenomenet kunde under 1930-talet inte hänföras till någon formellt ledande position inom vare sig SD eller DKP. Inte heller tycks den f d vänstern ha utgjort någon dominerande del inom den danska nationalsocialismen. Om man utgår från de sammanställningar Malene Djursaa gjort av uppgifter om danska nazisters tidigare partihemvist så tycks bland medlemmar ungefär 28% ha hört hemma inom SD eller DKP att jämföra med cirka 41% som varit medlemmar av något borgerligt parti (Djursaa 1981:137). Bland DNSAP:s ledare är personer med vänsterbakgrund än mindre företrädd: 1.5% anger DKP som tidigare parti medan 22.6% uppger sig ha tillhört Socialdemokratiet (Djursaa 1981:162).

Sammanfattningsvis utgör renegaterna en obetydlig del av vänstern; man kan finna att bland DNSAP:s medlemmar fanns tidigare vänstersympatisörer, men att andelen tidigare DKP-medlemmar tycks ha varit liten. Renegatfenomenet var inte omfattande i Danmark.

Norge

De fall som illustrerade renegatfenomenet i Norge utgjordes av personer som en gång i tiden haft ledande positioner i NKP men brutit med partiet under 1920-talet. För NKP:s räkning finns vissa uppgifter tillgängliga som gör det möjligt att säga något om hur stark ställning de blivande renegaterna hade inom NKP:s ledande organ. Einhart Lorenz har som bilaga till sin bok *Det er ingen sak å få partiet lite* sammanställt 51 kortare biografier över le-

dande kommunister under perioden 1923–1931. Av dessa är det fyra som kan betecknas som blivande renegater (Lorenz 1983). Vidare redovisar Lorenz i ett annat arbete ledamöterna i NKP:s sentralstyrelse respektive politbyrå. Fördelningen antal ledamöter i sentralstyrelsen och blivande renegater är för några år följande: 16/2 (1923), 22/1 (1925), 25/1 (1927) och 16/0 (1929); inom politbyrå var motsvarande siffror: 11/0 (1925), 13/1 (1927) och 17/0 (1928) (Lorenz 1978:428–429). De blivande renegaterna fanns alltså representerade i NKP:s ledande organ fram till 1927, men de var enstaka fall. De hade också en svagare förankring inom politbyrå än inom sentralstyrelsen. Inte heller inom DNA är det många inom det ledande skiktet som ansluter sig till NS eller solidariserar sig med dess politik. Av de 70 ledamöter som 1936 representerade DNA i Stortinget var det en – Peter Vorum – som gick in i NS (Pryser 1988:449). Bland gruppen tidningsredaktörer med DNA-anknytning var det däremot 8 av 44 som valde att stanna kvar vid tidningen och föra en NS-vänlig politik; som jämförelse var motsvarande fördelning bland redaktörer med anknytning till Bondepartiet 9 av 24 (Pryser 1988:451).

Trots att många uppgifter insamlats om NS-medlemmar utifrån partiarkiv och intervjuer med f d medlemmar har jag inte kunnat hitta data över dessa medlemmars tidigare partimedlemskap (Larsen 1980). Ser man till de sociala karaktäristika medlemmarna uppvisar så tycks medelklassen vara överrepresenterad, vilket skulle kunna tolkas som så att andelen f d vänstermedlemmar (DNA, NKP) knappast kan ha utgjort ett flertal (Larsen 1980:612). Pryser refererar (1991:160) uppgifter från rättegångar med frontkämpar – flertalet av dem var NS-medlemmar – som visar att fyra tidigare varit medlemmar av DNA, medan ingen tidigare tillhört NKP. Däremot finns det anledning anta att relativt många med bakgrund i NKP och DNA:s vänsterflygel anslöt sig till fagopposisjonen 1940 och senare stannade kvar i den av ockupationsmakten påbjudna kommissariatiska LO. Samtidigt måste man komma ihåg att gränsen mellan vad som var

kollaboration och motståndarbete många gånger kunde vara hårfin (jfr fallet Viggo Hansteen).

Trots att man kan finna exempel på renegater inom den norska vänstern var deras antal rätt begränsat. Det enda område där de torde ha spelat en betydelsefull roll är inom fackföreningsrörelsen under krigsåren.

Belgien

Hendrik de Man var en av ett fåtal parlamentariker som var beredd att gå in i förhandlingar med den tyska ockupationsmakten. Flertalet parlamentariker följde regeringen i dess flykt till Frankrike och sedermera Storbritannien. Vid ett möte i Limoges den 31 maj 1940 skall mellan 113 och 160 av 202 ha uttryckt sitt stöd för regeringen (Höjer 1946:310). Trots att de Man var socialistpartiets ordförande tycks han inte ha fått många efterföljare, dock osäkert hur många. Det är lika svårt att avgöra hur stor andel som renegaterna utgjorde bland belgiska fascister/kollaboratörer. Det är klart att sådana fanns, men deras antal torde ha varit ringa.

Storbritannien

Mosley valdes till det brittiska Underhuset sist gången 1929. Han representerade då Labour och sammantaget utgjordes partiets parlamentsgrupp av 287 medlemmar. Inom denna grupp var det tre ledamöter – Mosley, Forgan och Beckett – som några år senare tog steget till att bli medlemmar av BUF. Andelen renegater var liten, men den fanns dock representerad. Däremot är det svårare att uttala sig om den fd vänsterns ställning inom BUF. I de studier som gjorts av BUF:s medlemmar saknas data om deras tidigare politiska tillhörighet. Tydligt är ändock att rätt många av dem som utgjorde BUF:s ledande kadrer hade haft en bakgrund inom Labour eller Independent Labour. När detta konstateras bör man dock vara medveten om att BUF både på det medlemsmässiga planet och det väljarmässiga planet var en mycket liten rörelse.

Österrike

Även för Österrike gäller att man bara kan finna några enstaka exempel på elitnivå som

skulle kunna klassificeras som renegater eller överlöpare. Karl Toman hade suttit i KPÖ:s centralkommitté och under en kortare tid fungerat som partiets generalsekreterare. Men dels tycks han ha varit ensam om sin politiska bana, dels var hans anknytning till den österrikiska nazismen svag. Således tycks andelen renegater ha varit litet bland de ledande kaderna. Däremot finns det indikationer som tyder på att fenomenet varit mer omfattande på medlems- och massplanet. Konrad (1989: 118) gör uppskattningen att efter februarihändelserna 1934 en tredjedel av medlemmarna i Schutzbund sökte sig till NSDAP; det gällde dock inte i Wien. Även om man vid analyser av NSDAP:s medlemsdata saknar uppgifter om tidigare politisk tillhörighet (Botz 1980) och inte heller har gjort några studier av väljandringar för denna period (Botz 1987) är det sannolikt att nazisterna gjorde rätt stora inbrytningar i den österrikiska socialdemokratin på massnivå efter 1938 (Konrad 1989:111).

Tyskland

Bland personer i ledande befattning inom SPD och KPD var det bara ett fåtal som öppet och frivilligt gick över till NSDAP. Ser man till den ledande kadern kan man med hjälp av sammanställningar som bygger på uppgifter hos Weber (1969) teckna en bild av dess omfattning. Av 504 biografierade ledande tyska kommunister från mellankrigstiden är det ungefär 15 som går över till NSDAP; bland dessa är det kanske nio som gör det frivilligt medan fem eller sex gör det efter påtryckningar under vistelser i koncentrationsläger. Ser man i stället till sammansättningen av formella organ från år 1929 är det fråga om enstaka fall. KPD:s parlamentsgrupp uppgick då till 54 medlemmar av vilka två möjligen kan räknas som blivande renegater (Torgler och Hein). Partiets centralkommitté (ZK) bestod av 63 ledamöter av vilka två kan räknas som renegater (Hein och Max Opitz), medan Hein var den ende i den 15 man starka politbyrån. Inte någon av dessa tre kan räknas som något tydligt exempel på frivillig övergång till NSDAP. Trots att en stor mängd studier ägnats NSDAP:s och SA:s medlemsstruktur har data

över medlemmarnas tidigare politiska hemort saknats varför slutsatser om övergångar på medlemsplanet ej är möjliga att dra. Dock finns indikationer av olika slag om inte obetydliga övergångar av medlemmar från KPD närstående RGO till NSBO eller från RFB till SA (Duhnke 1972:101; Peukert 1980:107). I stället får man gå till de analyser av väljarvandringar som Jürgen Falter och medarbetare presenterat. Av dem framgår att vid novembervalet 1932 gick ungefär 4% av KPD:s tidigare väljare (juni 1932) över till NSDAP medan 2% av NSDAP:s väljare (november 1932) kom från KPD. För SPD var motsvarande andelar 6% respektive 4% (Falter & Zintl 1988:79). Sammantaget indikerar dessa data att renegatfenomenet hade en begränsad omfattning i Tyskland på såväl ledarplan som massplan före maktövertagandet 1933.

Italien

Både Mussolini och Bombacci hade innehaft ledande positioner inom PSI (redaktör för *Avanti*) respektive PCI (medlem av centralkommittén). Ändå var det inte många som följde dem från dessa positioner till fascismen. Bland dem som innehade formellt ledande positioner inom PSI och PCI var andelen renegater förhållandevis liten. Bombacci hade vid kongressen i Livorno 1921 invalts i centralkommittén som då utgjordes av femton medlemmar. Däremot var han ej ledamot av den fem man starka direktionen, och han kvarstod ej heller i den nya till tjugo ledamöter utvidgade centralkommitté som valts vid PCI:s kongress i Lyon 1926; i denna ingick dock Angelo Tasca denna gång (Martinelli 1982:365-68). Däremot är det svårare att uttala sig om övergångar bland medlemmar och väljare. Det är rimligt att anta att många revolutionära syndikalister sökte sig till den fascistiska rörelsen, men det är svårt att klart belägga detta. En indikation om detta får man när man i stället ser till den fascistiska kärnan och dess politiska ursprung. Den fascistiska rörelsen grundades ju vid mötet på Piazza San Sepolcro i mars 1919 och deltagarna där räknas till rörelsens grundare och kallades också för "sansepolcristi". Adrian Lyttelton har gjort ett urval

bland 66 av deltagarna av vilka han kunde identifiera 58; av dessa 58 var 9 syndikalister, 3 socialistiska interventionister, medan 6 varit verksamma i den interventionistiska rörelsen (Lyttelton 1987:457). Vad Lytteltons sammanställning antyder är att runt en femtedel eller mer hade sina rötter i någon av den socialistiska vänsterns olika grupperingar. Överlöpare eller renegater har alltså relativt sett varit vanliga i Italien.

Frankrike

Om man bara ser till de fall som redovisades i det föregående avsnittet förefaller antalet renegater vara flest i Frankrike. Stämmer detta även om man försöker hitta några mått för att beskriva fenomenet? Det är framför allt bland ledande kadrer som man kan göra vissa jämförelser rörande hur stor andel renegater och överlöpare utgjorde. På massplanet är det svårare att hitta data bland annat därför att de franska fascistpartierna knappast figurerar i valstatistiken under 1930-talet och därmed omöjliggör skattningar av väljarvandringar. Man bör också hålla i minnet att de partier och grupper som under ockupationsåren stödde Vichyregimen aldrig blev stora till numerären. Partier som PPF och RNP samlade tillsammans kanske 30 000 medlemmar när de var som störst omkring år 1942 (Gordon 1980). Den hårda kärnan av samarbetsmän som följde det tyska återtagandet från Paris och Vichy till Sigmaringen kan ha uppgått till 4-5 000 personer (Sweets 1988:752).

Låt oss till att börja med se på några indikatorer som ger en bild av hur stor andel renegater och samarbetsmän utgjorde av vänstern. PCF:s 5:e kongress hölls i Lille juni 1926. Den centralkommitté (CC) som utsågs då bestod av 81 medlemmar som inom sig utsåg en politbyrå (BP) bestående av 15 ledamöter (Robrieux 1984:626). Bland medlemmarna av CC är det 8 (10%) som kan betecknas som renegater: Barbé, Désphélippon, Doriot, Gaillard, Hueber, Marion, Sellier och Vassart. Inom politbyrå är andelen högre (20%): Doriot, Sellier och Barbé. Drygt 10 år senare vid den 9:e partikongressen i Arles december 1937 nomineras 55 personer till partiets ledande organ av

vilka 4 (7%) kan betecknas som renegater: Gitton, Vassart, Soupé och Clamamus (Courtois 1980:59). Som synes utgör de blivande renegaterna en klar minoritet inom PCF:s ledande organ vid de två tidpunkterna, men det är ändå noterbart att så många som runt 10% inom denna begränsade grupp bröt med kommunismen för att bli mer eller mindre aktiva samarbetsmän/fascister.

Ett annat mått på hur man inom vänstern förhöll sig till samarbetet med ockupationsmakten är att se till fördelningen av röster när de franska parlamentarikerna den 10 juli 1940 skulle ta ställning till om Pétain skulle ges extraordinära befogenheter eller ej. Av 670 närvarande deputerade och senatorer avstod 21 (3.1%) från att rösta, medan 569 (84.9%) röstade för och 80 (11.9%) emot. Bland de 80 som röstade nej kan 62 – eller 78% – betecknas som hörande till vänstern (Handourtzell & Buffet 1989:70); detta kan jämföras med att vänsterns andel av deputeradekammarans ledamöter som valts in 1936 utgjorde 63%, dvs under förutsättning att radikalsocialisterna räknas till vänstern. Detta tyder på att vänstern var något starkare företräd bland dem som röstade nej, men likafullt var det en majoritet inom vänstern som röstade för Pétains extraordinära maktbefogenheter. Ser man till kommunisternas agerande så var de som stannat kvar inom PCF på grund av partiförbudet som gällde alltsedan september 1939 förhindrade att delta. De som under september/oktober 1939 bröt med partiet fanns dock samlade i en parlamentsgrupp Union Populaire Française (UPF) av vilka 12 var närvarande vid omröstningen; deras ställningstaganden fördelade sig så att två (17%) avstod, tre (25%) röstade mot medan sju (58%) röstade för, bland dem Clamamus och Capron (Handourtzell & Buffet 1989:185). Även bland de forna kommunisterna var det en majoritet som röstade för Pétain, men majoriteten var inte lika kraftig som inom den parlamentariska församlingen som helhet. Data på medlems- eller massnivå är svårare att få tag på. Sadoun (1982:105) refererar uppskattningar som visar att övergången från SFIO till kollaborationspartierna var mycket begränsad, kanske en på tusen; mot-

svarande andel för PCF var sannolikt inte större.

Spelade överlöparna från vänster en central roll i de fascistiska eller de samarbetsinriktade partier som fanns i Frankrike under denna period? Låt oss se på i första hand Doriot's PPF, men också Déats RNP. Om vi börjar med att se på PPF:s ledarkader så finns vissa data om dess tidigare politiska orientering, dels i anslutning till det nybildade partiet 1936, dels i anslutning till partiet under ockupationsåren. Doriot övertog från kommunistpartiet de beteckningar som där användes för partiledningen (politbyrå, centralkommitté). PPF:s första politbyrå bestod av åtta medlemmar av vilka sex var f d kommunister (Doriot, Barbé, Marschall, Marion, Teulade och Arrighi); dessa var vanligt förekommande även inom andra delar av PPF:s partiapparat (Wolf 1967:137; jfr Sternhell, 1980). Under kriget var Doriot's ställning inom partiet än starkare vilket skapade problem när han vid några tillfällen lämnade landet för att kämpa på östfronten. Vid ett av dessa tillfällen i mars 1943 utsågs en ställföreträdande partiledning bestående av nio personer av vilka tre var f d kommunister (Barthélemy, Marschall och Sabiani) (Wolf 1967:270). Under krigsåren minskade således andelen f d kommunister i partiledningen. Vad gäller medlemsplanet så rapporteras från PPF:s första kongress i november 1936 data om kongressdeltagarnas tidigare politiska anslutning; 38.7% saknade politisk tillhörighet medan 33.1% hade hört hemma inom vänstern (PCF 21.3%, SFIO 8.6%) och 23.7% hade varit verksamma inom den extrema högern. Resterande 4.5% hade haft sin bakgrund i en kristdemokratiskt orienterad grupp JOC (Wolf 1967:140). Dessa siffror kan jämföras med vad som rapporterades i anslutning till partiets kongress i Paris Gaumont Palace november 1942: 41.8% utan parti, 31% hade hört hemma inom vänstern (21.6% PCF, SFIO 8.1% och radikaler 1.3%), medan högern hade varit tidigare hemvist för 27% av kongressdeltagarna (Brunet 1986:392; Handourtzell & Buffet 1989:198).

Ser man till motsvarande sammanställningar för RNP så framgår att det är ett mycket

starkt inslag som har sina rötter i den reformistiska vänstern, dvs SFIO. Av de tretton personer som 1943 utgjorde partiets styrande "commission permanente" kom fem från SFIO (Albertini, Dumoulin, Désphélippon, Zoretti, Silly) och sex hade hört hemma bland neosocialisterna (Déat, Favier, Guionnet, Levillain, Montagnon, Lafaye) (Ruosso 1987:156). Fördelningen är motsvarande för det 30-tal ledande RNP-medlemmar Brender identifierar: tre har haft en tidigare bakgrund i PCF (Barbé, Desphélippon, Fontenoy) och tre har hört hemma inom högern (Brille, Deloncle, Goy) medan övrigas bakgrund har varit SFIO eller neosocialismen (Brender 1992:200, 214, 230). Bilden är likartad om man ser till partimedlemmarnas politiska bakgrund. I Nord skall som exempel 60% av medlemmarna ha haft sitt ursprung i vänstern, av vilka 3/4 skall ha hört hemma inom SFIO (Handourtzel & Buffet 1989:203). Vad dessa exempel visar är att inom vissa av de grupper som samarbetade med den tyska ockupationsmakten spelade renegater eller överlöpare en inte obetydlig roll även på medlemsplanet. Sannolikt utgjorde de ej en majoritet inom PPF – och kanske inte heller i RNP – men de svarade för en stor minoritet.

Varje försök att antyda skillnader mellan länder med avseende på vilken roll som renegater spelat inom den vänster man kom ifrån och den fascism/det samarbete med ockupationsmakten man sökte sig till är förenad med stora svårigheter. De jämförelser som kan göras är högst relativa samtidigt som man måste komma ihåg att – med undantag för Tyskland och Italien – de fascistiska rörelserna och de grupper som samarbetade med ockupationsmakten under kriget var mycket begränsade till numerären. Med detta i minnet skall ändå ett försök göras att bestämma renegaternas varierande ställning i de europeiska länder som behandlats i det föregående. Några distinktioner kan därvid tjäna som underlag. Först avses vilken ställning man hade på olika nivåer, bland ledare eller elit, medlemmar samt "massa", vilket i detta sammanhang kan jämföras med väljare eller befolkningen i stort. En andra aspekt avser deras ställning inom den vän-

ster man en gång tillhört respektive deras ställning i den fascism/kollaboration man sökte sig till. Till sist är det också viktigt att skilja mellan vilken del av vänstern man varit lierad med, vänstern i form av socialism eller socialdemokrati respektive kommunism. De jämförelser som görs är mycket ungefärliga och innebär ett försök att påvisa betydelsen från att vara ringa eller obefintlig betydelse till att vara av relativt stor betydelse. Låt oss börja med att se på ledarplanet.

Det underlag som ligger till grund för jämförelser av renegaternas ställning bland de ledande kadreerna är relativt tillfredsställande. Bestämningen av fenomenet renegat eller överlöpare svarar ju också bäst mot denna grupp. Här tycks det vara så att det är i Italien och Frankrike som deras ställning varit starkast, men man får inte heller glömma det svenska fallet. Skälen till att Italien och Frankrike avviker kan vara skilda politiska kulturer där partiskiften och övergångar är vanligt förekommande (jfr Nolte 1969:592; Brandt 1983:48). Till detta kan antagligen också läggas ett element av politisk klientilism så tillvida att när ledande politiska personligheter tog steget från vänster till fascism/kollaboration var det många av deras medarbetare och sympatisörer som slog följe. Detta måste ha spelat en viktig roll för fall som Mussolini, Doriot och Déat, men även Flyg.

Går man från ledarplanet till medlemsnivån blir underlaget för jämförelser mer bristfälligt. Trots detta kan man ändå antyda vissa skillnader mellan länder. De renegatpartier som i mycket var en skapelse av tidigare kommunist- eller socialistledare lyckades också behålla en skara av gamla medlemmar; ju längre tid som gått från brytningen med vänstern desto svagare tycks dock den fd vänsterns ställning ha blivit inom renegatpartierna. Detta är speciellt tydligt för de partier som förknippas med Flyg, Doriot och Déat. För övriga partier (och länder) förefaller inslaget av renegater ha varit högst begränsat. I länder som Österrike, Tyskland och Italien är det skillnad om man ser till tiden före eller efter maktövertagandet.

Låt oss till sist se på massplanet. I några få fall finns möjlighet att göra bedömningar uti-

från analyser av väljarvandringar (Tyskland) medan i andra fall grova jämförelser utifrån valstatistik eller rena gissningar kommer ifråga. Det mönster som därvid avspeglas är att i de länder där fascistpartierna blev statsbärande fanns sannolikt en överströmning från vänstern på massplanet. I de länder som ockuperades var en sådan överströmning sannolikt helt obetydlig, möjligen med undantag för Frankrike. Att kommunismen i Sverige svarar för en viss överströmning på massplanet är en konsekvens av att Socialistiska partiet trots sin litenhet ändå kom att utgöra en betydande andel av den fascistiska rörelsen i Sverige.

Det förefaller som om renegatfenomenet framför allt berörde ledarplanet och i mindre utsträckning medlems- och massplan, och detta är något som skulle tala för den totalitära hypotesen. I det stora hela var detta fenomen till sin omfattning rätt begränsat, men i vissa länder var den tydligare än i andra. Framför allt kan man i ett land som Frankrike notera att renegaterna utgjorde en betydande andel av den fascistiska rörelsen eller kollaborationen. I de länder där fascistpartierna var statsbärande var förhållandena omvända eftersom fenomenet där var mindre på elitplanet än på massplanet. Tydliga länderskillnader skulle således närmast tala emot den totalitära hypotesen.

5. Avslutning

Renegater eller överlöpare är sådana som en gång hört hemma inom vänstern men sedan brutit med denna för att gå över till fascismen eller under kriget samarbeta med en främmande ockupationsmakt. Med denna innebörd kan man visa att detta fenomen existerade i Europa under den tidsperiod som sträcker sig från första världskrigets slut till andra världskrigets slut. De individer som konstituerade denna grupp var inte homogen till sin karaktär. Motiven till dessa övergångar synes ha varit varierande. Ibland kan det ha varit fråga om en ideologisk samstämmighet i synen på det kapitalistiska systemet, men torde oftare ha hängt samman med antikommunism eller någon form av opportunistiskt agerande. Omfattningen av

detta fenomen varierar också över tid och mellan länder. I ett land som Frankrike är det tydligt att såväl fd kommunister som fd socialister spelade en viktig roll i den kollaboration som etablerades med den tyska ockupationsmakten. Inte i något annat land spelade renegater en så stor roll. Samtidigt bör man då hålla i minnet att även om man bara ser till de ledande kadreerna så utgjorde de blivande renegaterna en mycket begränsad minoritet bland de franska kommunisterna och socialisterna.

Hur skall detta tolkas i relation till den övergripande frågan om ytterligheterna berör varandra? Kan renegatfenomenet tas till intäkt för att socialism/kommunism står fascismen nära? Svaret kan inte bli något entydigt ja eller nej. Om socialism/kommunism vore fascismen fjärran borde renegatfenomenet vara högst ovanligt, medan om det omvända skulle gälla detta fenomen borde vara vanligt förekommande. Nu tycks det vara varken det ena eller andra. Det har funnits renegater, men de har inte i något fall utgjort majoriteter vare sig inom den vänster man kommit *från* eller inom den fascism/kollaboration man sökt sig *till*. Det som talar för den totalitära hypotesen är att övergångarna var vanligare på elitplanet än bland medlemmar och på massplanet. Mot hypotesen talar däremot såväl att ideologisk samsyn ej var något dominerande motiv för övergångarna, som att det fanns betydande skillnader mellan olika partier vad gäller renegatfenomenets utbredning. För mig förefaller det därför vara rimligt att hävda att man utifrån en studie av renegatfenomenet ej kan hävda att ytterligheter som socialism/kommunism och fascism på ett entydigt sätt berör varandra. Med detta är inte sagt att ytterligheterna ej berör varandra. Det kan förhålla sig så. Däremot ger inte en analys som avgränsas till renegatfenomenet stöd för ett sådant påstående. Det hindrar inte att det kan finnas andra omständigheter som gör tesen om ytterligheters ömsesidiga beroende trolig.

Svante Ersson

Denna artikel presenterades som uppsats vid arbetsgruppen Komparativ politik vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte 5–7 oktober 1992 i Köpenhamn. Jag är tacksam för synpunkter som där framfördes och då tänker jag speciellt på förslag till förändringar från Hans Hegeland och Anders Sannerstedt. Kvarstående brister är som alltid författarens ansvar.

Litteratur

- Andreucci, F. & T. Detti (eds) (1975–79) *Il movimento operaio italiano*. Roma: Riuniti.
- Bahne, S. (1979) "Die Kommunistische Partei Deutschlands." Ingår i: Matthias, E. & R. Morsey (Hrsg.) *Das Ende der Parteien 1933: Darstellungen und Dokumente*. Königstein/Ts: Athenäum, 653–722.
- Bertolt, O. et al. (1955) *En bygning vi rejser: den politiske arbejderbevægelsens historie i Danmark: del 3*. København: Fremad.
- Benewick, R. (1972) *The fascist movement in Britain*. London: Allen Lane.
- Blot, Y. (red) (1985) *Socialism och fascism – samma familj*. Stockholm: Timbro.
- Bocșă, G. (1977) *Lă republică di Măssōlini*. Bări: Laterza.
- Botz, G. (1980) "The changing patterns of social support for Austrian National socialism (1918–1945)." Ingår i: Larsen, S.U. et al. (eds) *Who were the fascists?: Social roots of European fascism*. Bergen: Universitetsforlaget, 202–225.
- Botz, G. (1987) "Austria." Ingår i: Mühlberger, D. (ed) *The social basis of European fascist movements*. London: Croom Helm, 242–280.
- Brandt, W. (1983) *Att ta parti för friheten: min väg 1930–1950*. Stockholm: Norstedt.
- Brender, R. (1992) *Kollaboration in Frankreich im Zweiten Weltkrieg: Marcel Déat und das Rassemblement national populaire*. München: Oldenburg.
- Brunet, J.P. (1983) "Une fascisme français: le Parti populaire français de Doriot (1936–1939)." *Revue française de science politique*, 33, 255–280.
- Brunet, J.P. (1986) *Jacques Doriot: du communisme au fascisme*. Paris: Balland.
- Burrin, P. (1986) *La dérive fasciste: Doriot, Déat, Bergery 1933–1945*. Paris: Seuil.
- Cannistraro, P.V. (ed) (1982) *Historical dictionary of fascist Italy*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Cross, C. (1961) *The fascists in Britain*. London: Barrie & Rockliff.
- Coston, H. (1967) *Dictionnaire de la politique française*. Paris: Coston.
- Courtois, S. (1980) *Le PCF dans la guerre: de Gaulle, la résistance, Staline ...* Paris: Ed. Ramsay.
- Dahl, O. (1991) "Sosialradikalisme i Saldrepubliken 1943–1945." *Historisk tidskrift*, 392–405.
- De Grand, A.J. (1986) *In Stalin's shadow: Angelo Tasca and the crisis of the left in Italy and France, 1910–1945*. DeKalb: Northern Illinois U.P.
- Djursaa, M. (1981) *DNSAP: danske nazister 1930–45: del 2*. København: Gyldendal.
- Dodge, P. (1966) *Beyond marxism: the faith and works of Hendrik de Man*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Dreyfus, M. (1990) *PCF: crises et dissidences*. Bruxelles: Ed. Complexe.
- Duhnke, H. (1972) *Die KPD von 1933 bis 1945*. Köln: Kippenheuer & Witsch.
- Durrleman, D. (1975) "Des syndicalistes dans la collaboration (1940–1944)." *Cahiers d'histoire de l'Institut Maurice Thorez*, no 14; 117–159.
- Falter, J. & R. Zintl (1988) "The economic crisis of the 1930s and the nazi vote." *Journal of interdisciplinary history*, 19, 55–85.
- Fischer, C. (1991) *The German communists and the rise of nazism*. Basingstoke: Macmillan.
- Fleck, C. (1988) "Wie aus einem Sozi ein Nazi wurde." Ingår i: Maimann, H. (Hrsg.) *Die ersten 100 Jahre: Österreichische Sozialdemokratie 1888–1988*. Wien: Christian Brandstätter, 227–232.
- von Freyberg, J. & B. Hebel-Kunze (1975) "Die deutsche Sozialdemokratie in der Zeit des Faschismus." Ingår i: von Freyberg, J. et al. *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975*. Köln: Pahl-Rugenstein, 180–241.
- Gérard-Libois, J. & J. Gotovich (1971) *L'an 40: la Belgique occupée*. Bruxelles: CRISP.
- Goodfellow, S. (1992) "From communism to nazism: the transformation of Alsacian communists." *Journal of contemporary history*, 27, 231–258.
- Gordon, B.M. (1980) *Collaborationism in France during the second world war*. Ithaca: Cornell U.P.

- Gotovitch, J. (1992) *Du rouge au tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944*. Bruxelles: Labor.
- Grau, R. et al. (1970) *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung: biographisches Lexikon*. Berlin: Dietz.
- Gregor, A.J. (1979) *Young Mussolini and the intellectual origins of fascism*. Berkeley: University of California Press.
- Griffiths, R. (1983) *Fellow travellers of the right: British enthusiasts for Nazi Germany 1933–1939*. Oxford: Oxford U.P.
- Grimlund, O. (1966) "Flyg, Nils." Ingår i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 16, 223–226.
- Handoutzel, R. & C. Buffet (1989) *La collaboration ... à gauche aussi*. Paris: Perrin.
- Haupt, G. (ed) (1971) *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international: l'Autriche*. Paris: Ed. Ouvrières.
- Hermansson, C.H. (1977) *Kommunister: en intervjubok första boken*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Holmes, C. (1982) "Beckett, John." Ingår i: *Dictionary of labour biography*. Vol. VI. London: Macmillan, 24–29.
- Höjer, C.H. (1946) *Le régime parlementaire Belgique de 1918 à 1940*. Uppsala: Universitetet.
- Jakobsen, K. (1989) *Mellem København og Moskva*. København: Tiden.
- Jankowski, P. (1989) *Communism and collaboration: Simon Sabiani and politics in Marseille, 1919–1944*. New Haven: Yale U.P.
- Kennerström, B. (1974) *Mellan två internationaler: Socialistiska partiet 1929–37*. Lund: Arkiv.
- Kilbom, K. (1955) *Cirkeln slutet*. Stockholm: Tiden.
- Konrad, H. (1989) "Social democracy's drift toward nazism before 1938." Ingår i: Parkinson, F. (ed) *Conquering the past: Austrian nazism yesterday & today*. Detroit: Wayne State U.P., 110–124.
- Laver, M. & B.W. Hunt (1992) *Policy and party competition*. London: Routledge.
- Larsen, S.U. (1980) "The social foundations of Norwegian fascism 1933–1945: an analysis of membership data." Ingår i: Larsen, S.U. et al. (eds) *Who were the fascists?: social roots of European fascism*. Bergen: Universitetsforlaget, 595–620.
- Laurat, L. (1965) "Le parti communiste autrichien." Ingår i: Freymond J. (ed) *Contributions à l'histoire du Comintern*. Geneve: Droz, 67–95.
- Lewis, D.S. (1987) *Illusions of grandeur: Mosley, fascism and British society, 1931–81*. Manchester: Manchester U.P.
- Lemire, L. (1990) *L'homme de l'ombre: Georges Albertini 1911–1983*. Paris: Balland.
- Levine, R.A. (1963) *The arms debate*. Cambridge: Harvard U.P.
- Lipset, S.M. (1966) *Den politiska människan: studier i politikens sociologi*. Stockholm: Aldus.
- Lorenz, E. (1978) *Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919–1930: Untersuchung zur Politik der norwegische Sektion der Kommunistischen Internationale*. Oslo: Pax.
- Lorenz, E. (1983) *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923–1931*. Oslo: Pax.
- Lundberg, E. (1963) "Nils Flygs väg till nazismen." *Svensk tidskrift*, 50, 292–302.
- Lundh, P.A. (1982) *Socialistiska partiet: från socialism till politisk bankrutt 1929–1945*. Stockholm: Röda Rummet.
- Lytteleton, A. (1987) *The seizure of power: fascism in Italy 1919–1929*. 2nd ed. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lööw, H. (1990) *Hakkorset och Wasakärven: en studie av nationalsocialismen 1924–1950*. Göteborg: Universitetet.
- McLoughlin, B. (1990) "'Das intensive Gefühl, sich das nicht gefallen lassen zu dürfen': Arbeiterschaft und die Gewaltpraxis der NSDAP, 1932–1933." Ingår i: R.G. Ardelt & H. Hautmann (Hrsg.) *Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich*. Wien: Europaverlag, 49–72.
- Mack Smith, D. (1985) *Mussolini*. London: Paladin.
- Maitron, J. (ed) (1970–) *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*. Paris: Ed. Ouvrières.
- Martinelli, R. (1982) "Il gruppo dirigente nazionale: composizione, meccanismi di formazione e di evoluzione: 1921/1943." Ingår i: Iardi, M. & A. Accornero (eds) *Il partito comunista italiano*. Milano: Feltrinelli, 363–385.
- Matthias, E. (1979) "Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands." Ingår i: Matthias, E. & R. Morsey (Hrsg.) *Das Ende der Parteien 1933: Darstellungen und Dokumente*. Königstein/Ts: Athenäum, 99–202.
- Meisel, J. (1986) *Die Mauer im Kopf: Erinnerungen eines ausgeschlossenen Kommunisten*.

- ten 1945–1970. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Nerman, T. (1949) *Kommunisterna: från Komintern till Kominform*. Stockholm: Tiden.
- Nilsson, T. (1985) "Från internationell socialism till nationell folkgemenskap: Socialistiska partiet 1938–45." *Historisk tidskrift*, 26–51.
- Nolte, E. (1969) *Three faces of fascism: Action française, Italian fascism, national socialism*. New York: New American Library.
- Norberg, A. et al. (1988) *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*. Stockholm: Riksdagen.
- Ory, P. (1980) *Les collaborateurs 1940–1945*. Paris: Seuil.
- Peschanski, D. (ed) (1986) *Vichy 1940–1944: Quaderni e documenti inediti di Angelo Tasca: Archives de guerre d'Angelo Tasca*. Paris: Editions du CNRS.
- Pedersen, J.K. (1990) "Kommunist, socialdemokrat og nazist: Aage Jørgensens rolle i dansk arbejderbevægelse." *Arbejderhistorie*, no 34, 43–53.
- Peukert, D. (1980) *Die KPD im Widerstand: Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr 1933 bis 1945*. Wuppertal: Peter Hammer.
- Pryce-Jones, D. (1981) *Paris in the Third Reich: a history of the German occupation, 1940–1944*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Pryser, T. (1988) *Klassen og nasjonen: 1935–1946*. (Arbeiderbevegelsens historie i Norge; 4). Oslo: Tiden.
- Pryser, T. (1991) *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal samling: om venstrestrømningen i Quislings parti*. Oslo: Tiden.
- Ravn, O. (1979) *Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930–1945*. København: Berlingske.
- Roberts, D.D. (1979) *The syndicalist tradition and Italian fascism*. Manchester: Manchester U.P.
- Robrieux, P. (1984) *Histoire intérieure du parti communiste. Tome 4: biographies, chronologie, bibliographie*. Paris: Fayard.
- Rossi, A. (1951) *Les communistes français pendant la drôle du guerre*. Paris: Editions d'histoire et d'art.
- Rouso, H. (1987) *La collaboration*. Paris: MA Editions.
- Sadoun, M. (1978) "Les facteurs de la conversion au socialisme collaborateur." *Revue française de science politique*, 28, 459–486.
- Sadoun, M. (1982) *Les socialistes sous l'occupation: résistance et collaboration*. Paris: Presses de la FNSP.
- Santarelli, E. (1969) "Bombacci, Nicola." *Dizionario biografica degli italiani*. Vol. 11. Roma: Istituto della enciclopedia italiana, 370–373.
- Sartre, J.P. (1977) "Qu'est-ce qu'un collaborateur?" Ingår i: *Situations, III: lendemains de guerre*. Paris: Gallimard, 43–61.
- Schafranek, H. (1990) "NSDAP und Sozialisten nach dem Februar 1934." Ingår i: R.G. Ardelt & H. Hautmann (Hrsg.) *Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich*. Wien: Europa-verlag, 91–128.
- Scheuer, G. (1985) *Genosse Mussolini: Wurzeln und Wege des Ur-Faschismus*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Skidelsky, R. (1975) *Oswald Mosley*. London: Macmillan.
- Skidelsky, R. (1981) "Reflections on Mosley and British fascism." Ingår i: Lunn, K. & R.C. Thurlow (eds) *British fascism: essays on the radical right in inter-war Britain*. London: Croom Helm, 78–99.
- Soucy, R. (1986) *French fascism: the first wave, 1924–1933*. New Haven: Yale U.P.
- Sternhell, Z. (1980) "Strands of French fascism." Ingår i: Larsen, S.U. et al. (eds) *Who were the fascists?: social roots of European fascism*. Bergen: Universitetsforlaget, 479–500.
- Sternhell, Z. (1987) *Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France*. Nouv. ed. Bruxelles: Ed. Complexe.
- Sternhell, Z. et al. (1989) *Naissance de l'idéologie fasciste*. Paris: Fayard.
- Stovall, T. (1990) *The rise of the Paris red belt*. Berkeley: University of California Press.
- Sweets, J.F. (1988) "Hold that pendulum!: redefining fascism, collaborationism and resistance in France." *French historical studies*, 15, 731–758.
- Sörensen, Ö. (1983) *Fra Marx till Quisling: fem sosialisters vei til NS*. Oslo: Aventura.
- Thurlow, R. (1987) *Fascism in Britain: a history, 1918–1985*. Oxford: Blackwell.
- Tännsjö, T. (1988) *Det röda Nacka: en historik*. Stockholm: Författares bokmaskin.
- Wachtler, J. (1983) *Zwischen Revolutionserwartung und Untergang: die Vorbereitung der KPD auf die Illegalität in den Jahren 1929–1933*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Weber, H. (1969) *Die Wandlung des deutschen Kommunismus: die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*. Band 2. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- Weber, M. (1978) *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Vol 1. Berkeley: University of California Press.
- Willequet, J. (1986) *La Belgique sous la botte: résistances et collaborations 1940-1945*. Paris: Ed. Universitaires.
- Wolf, D. (1967) *Die Doriot-Bewegung: ein Beitrag zur Geschichte des französischen Faschismus*. Stuttgart: DVA.

Kommunerna och socialbidraget

Inledning

Socialbidraget har via sina föregångare socialhjälpn och fattigvårdsunderstödet en lång historia. Bidraget skiljer sig från de flesta andra överföringar från offentlig sektor till hushållen på olika sätt. För det första: Bidraget utgår efter individuell behovsprövning. Allmänt anses socialbidrag som något hushållen bör utnyttja endast som en sista möjlighet. Därför kan socialbidragets omfattning i en stadsdel, kommun eller i riket ses som en indikator på allvarliga försörjningsproblem. Detta leder till ett större allmänt intresse för överföringen än vad dess ekonomiska roll ensamt motiverar. För det andra: Socialbidraget administreras och finansieras kommunalt. Det finns en lokal variation i generositet över riket som har få motsvarigheter bland de överföringar från offentlig sektor som går till hushållen.

Att studera lokala variationer i socialbidragets omfattning motiveras alltså dels av socialbidragets sociala betydelse, dels av att det här är frågan om decentraliserat beslutsfattande inom den offentliga sektorn. I denna artikel skall vi redogöra för en studie av kommunernas socialbidragsnormer, andelen socialbidragstagare samt kostnaderna för socialbidraget.

Socialbidraget regleras av socialtjänstlagen från 1982 som är allmänt hållen vad gäller rätten till ekonomiskt bistånd. Socialstyrelsen är den centrala instans som lämnar råd om verk-

samhetens inriktning. Vid handläggningen av en persons ansökan om socialbidrag används socialbidragsnormer. En förenklad bild av normernas roll är följande: Socialarbetarna undersöker den sökandes inkomster (före socialbidrag) och om försörjningen inte kan ordnas på annat sätt. Om försörjningen inte kan ordnas på annat sätt, och dessutom inkomsterna är lägre än normerna blir beslutet att bistånd beviljas med ett belopp stort som skillnaden mellan norm och inkomst (före socialbidrag). Bilden är förenklad eftersom individuella hänsyn skall tas. Normerna ses som ett arbetsverktyg och socialbidrag kan beviljas även om inkomsterna (före socialbidrag) överstiger normerna.

Våra forskningsfrågor är:

1. Vad påverkar kommunpolitikernas beslut om normernas nivå? Varför har vissa kommuner höga normer, medan andra har låga?
2. Påverkar normernas nivåer socialbidragets omfattning? Om normerna har effekt innebär det att kommunpolitikerna genom beslut om normernas nivåer kan påverka de totala utgifterna för socialbidraget. Resultat om socialbidragets känslighet för socialbidragsnormernas nivå kan utnyttjas för att konstruera räkneexempel som anger konsekvenser av olika ändringar i normerna, t ex av att införa för riket enhetliga normer. I Socialstyrelsen (1985) finns förslag om lämpliga normer. Vi söker besvara frågan: Antag att alla kommuner med normer under den föreslagna nivån hade höjt sina normer upp till denna, vilka blir konsekvenserna för socialbidragets omfattning för hela riket?
3. Vad annat än normer påverkar socialbidragets omfattning? För att belysa denna fråga måste andra faktorer än normernas nivåer be-